

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امر به معروف و نهی از منکر

ابوالقاسم مقیمی حاجی^۱ (مؤلف و مسئول علمی)

امر به معروف و نهی از منکر؛ دستور دادن دیگران به نیکی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها در عرصه‌های فردی، اجتماعی و حکومتی.

امر و نهی در لغت به معانی مختلفی به کار رفته‌اند که از جمله آن، امر به معنای واداشتن و نهی به معنای بازداشتن (فراهیدی، ۱۴۱۰، ۹۳/۴، ۲۹۷/۸) و نیز امر به معنای فرمان و فرمایش (دهخدا، ۱۳۷۳، ۳۳۴۳/۳) و نهی به معنای منع کردن و وازدن (دهخدا، ۱۳۷۳، ۲۲۹۱۸/۱۵) آمده است. «معروف» در دو معنا به کار رفته است؛ استمرار چیزی و یا سکون و آرامش. به نظر برخی معروف از ریشه دوم می‌باشد؛ زیرا انسان به واسطه‌ی معروف و آن‌چه می‌شناسد، آرامش یافته و از آنچه نمی‌شناسد، وحشت زده می‌گردد. (ابن فارس، ۱۴۰۴، ۲۸۱/۴) جمعی از لغت‌شناسان معروف را به هر آنچه بر اساس عقل یا شرع نیکو و پسندیده شمرده شود، تعریف کرده‌اند و در مقابل، منکر را چیزی دانسته‌اند که از سوی این دو، زشت و قبیح شمرده شود. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۲۳۹/۹؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۵۶۱، ۱۳۶۴، ۲۱۶/۳)

معروف در نظر مشهور فقیهان به کار پسندیده‌ای گفته می‌شود که همراه با حکم و جوب و یا استحباب شرعی است و منکر کار ناپسندی است که از نظر شرع حرام می‌باشد. (طوسی، ۱۴۰۹، ۵۴۹/۲، شهید ثانی، ۱۴۱۳، ۹۹/۳-۱۰۰؛ نجفی، ۱۴۰۴، ۳۵۶/۲۱-۳۵۷) از نظر برخی از فقها منکر اعم از کار ناپسند حرام یا مکروه است. (ابن حمزه طوسی، ۱۴۰۸، ۲۰۷، اردبیلی، ۱۴۰۳، ۵۲۹/۷)

۱. مدرس خارج فقه و اصول؛ رئیس پژوهشکده دانشنامه‌نگاری دینی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

امام خمینی علیه السلام نیز در آثار علمی خود، هر عملی که عقلاً یا شرعاً واجب باشد، معروف و آنچه از نظر شرع و عقل حرام یا مکروه باشد، منکر دانسته‌اند. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۲) از آنجا که ایشان رعایت قوانین جمهوری اسلامی ایران را شرعاً لازم می‌دانند (امام خمینی، صحیفه امام، ۲۸۱/۸) معروف و منکر را به هر آنچه موافق یا مخالف قانون جمهوری اسلامی ایران باشد تعمیم داده‌اند. (رک: امام خمینی، ۱۳۸۰، ۵۹/۳) در حقیقت، امر به معروف و نهی از منکر سوق دادن مردم به کارهای نیک و بازداشتن از بدی‌ها است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵؛ همو، مکتوبات، ۱۳۷۰/۷/۱۵) الزام مردم به این امر در این راستا است که معروف در جامعه به مرحله‌ی عمل درآمده و لباس عینیت بپوشد. از اینجا فرق آن با تبلیغ روشن می‌گردد. تبلیغ رساندن پیام و شناساندن آن و مربوط به مرحله شناخت است. وظیفه‌ای که هر مسلمان از نظر تبلیغ دارد این است که باید این احساس در او پیدا بشود که به نوبه خودش حامل پیام اسلام باشد. اما در امر به معروف، هر مسلمانی وظیفه دارد که در او این احساس باشد که مجری احکام الهی و جزء قوه‌ی مجریه‌ی حکومت اسلامی است. (مطهری، مجموعه آثار، ۳۲۲/۱۷-۳۲۳)

در آیات متعدد قرآن به اهمیت امر به معروف و نهی از منکر و ضرورت پایبندی به آن تصریح شده است. (آل عمران ۱۱۴؛ توبه، ۱۱۲؛ حج، ۴۱؛ لقمان، ۱۷) خداوند از جمله ویژگیهای مؤمنان را در آیه ۷۱ سوره توبه، امر کردن به معروف و نهی کردن از منکر، یاد میکند (رک: امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۰۹) و در آیاتی از قرآن، علما و پیروان دیگر ادیان را به واسطه ترک این امر، مورد ملامت قرار میدهد (مائده، ۶۳، ۷۹) که چرا آنها، ستمکاران را از گفتار گناهکارانه اعم از دروغ‌پردازی و تهمت و تحریف حقایق و امثال آن و از حرام‌خواری نهی نکرده‌اند. این نكوهش قرآن، اختصاص به علمای یهود و نصاری نداشته و همه عالمان دینی را شامل میشود. (امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۱۲) همچنین خداوند به مسلمانان خطاب میکند که باید از شما گروهی باشند که دعوت به خیر نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنان را رستگار معرفی میکند «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ». (آل عمران، ۱۰۴) همچنین در آیه‌ای دیگر بهترین امت را کسانی دانسته که امر به معروف و نهی از منکر میکنند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ». (آل عمران، ۱۱۰؛ رک: امام

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۷۵

توصیه به این امر علاوه بر قرآن، در احادیث فراوانی ذکر شده که بر اهمیت، جایگاه، احکام و آثار آن تأکید دارد؛ (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۵/۵-۶۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۱۱۵-۲۸۵) به گونه‌ای که در گفتارهای پیامبر خدا ﷺ و امیرمؤمنان علی (ع) و دیگر امامان، دارای لحنی کم‌نظیر و تأثیرگذار است. (آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۷۹/۸/۲۳) در روایتی رسول اعظم ﷺ شانه خالی کردن از اقامه‌ی آن را اعلان رویارویی با خداوند و موجب نزول بلا یا از سوی او بر شمرده است (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۹/۵) و برپاداشتن آن را سبب خیر و ترک آن را موجب سلب برکت از انسانها و تسلط برخی بر برخی دیگر بدون آن که یآوری در زمین و آسمان داشته باشند، دانسته است. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۲۳؛ رک: امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۱) امیرمؤمنان (ع) در خطبه‌ای با استناد به آیات قرآن (مائده، ۷۹؛ توبه، ۷۱) و با اشاره به این کلام الهی که از مردم نهراسید و تنها از من در هراس باشید، (مائده، ۴۴) برپاداشتن امر به معروف و نهی از منکر را سبب برپایی دیگر واجبات، دانسته است. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۱۳۰) در این حدیث آن حضرت (ع) با ذکر آیات قرآن در مذمت علمای یهود در ترک این فریضه، به این موضوع اشاره کرده تا علمای جامعه اسلامی عبرت گرفته و بیدار شده و از ادای وظیفه باز نایستند. (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۲) آن حضرت در کلام دیگری (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۱/۲) امر به معروف را شعبه‌ای از جهاد در راه خدا (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۲۰) و یا برتر از جهاد معرفی می‌فرماید آنجا که ایشان پس از اشاره به جهاد تصریح دارد «وَأَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ إِمَامٍ جَائِرٍ». (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۴ (۵۴۲)؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۸۷/۱۰/۸) امام حسین (ع) نیز در تعیین اهداف قیام خود، به امر به معروف و نهی از منکر اشاره میکند (مجلسی، ۱۴۰۳، ۴۴/۳۲۹-۳۳۰؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) و خود قیام ایشان نیز از مصادیق بزرگ این فریضه‌ی الهی می‌باشد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۳/۱۹)

ضرورت و جایگاه این فریضه در مراجعه به عقل نیز روشن میشود و عالمان بسیاری از آن به عنوان مؤید و یا دلیل نام برده‌اند. (طوسی، ۱۳۷۵، ۱۴۶-۱۴۷؛ نجفی، ۱۴۰۴، ۲۱/۳۵۸-۳۵۹؛ ابن ادریس حلی، ۱۴۱۰، ۲۱/۲-۲۲؛ امام خمینی، ۱۳۸۱، ۱/۲۰۳-۲۰۴؛ رک: ادامه مقاله) در همین راستا در کتابهای کلامی نیز به این مطلب اشاره شده است. (خواجه نصیر طوسی، ۱۳۷۳، ۴۴۵؛ علامه حلی، ۱۳۷۳، ۴۵۵) به پیروی از قرآن و روایات و عقل، این مسئله در کتابهای کهن فقهی مطرح شده (مفید، ۱۴۱۰، ۸۰۷-۸۱۲؛ ابوالصلاح حلی، ۱۴۰۳، ۲۶۴-۲۶۸) و در دوره‌های بعد با تفصیل بیشتری بررسی شده است. (علامه حلی، ۱۴۱۴،

۴۳۷/۹-۴۴۵؛ نجفی، ۱۴۰۴، ۳۵۲/۲۱) این بحث در کتب فقهی با بحث جهاد، پیوند خورده است و بسیاری این دو را در کنار هم و تحت یک عنوان قرار داده‌اند. (مفید، ۱۴۱۰، ۸۰۷-۸۰۹؛ طوسی، ۱۴۰۰، ۲۹۹؛ رک: علامه حلی، ۱۴۱۴، ۴۳۷/۹، امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۲) در همین راستا در روایتی، امیرالمؤمنین علی علیه السلام در مقایسه‌ای میان مجموع کارهای نیک و جهاد در راه خدا با امر به معروف و نهی از منکر، آنها را به منزله‌ی قطره‌ای در برابر دریا میدانند. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۳۴/۱۶؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲) در این میان عالمان دینی اندرزنامه و سیاست‌نامه‌هایی را برای حاکمان جامعه اسلامی می‌نگاشتند (رک: فیرحی، ۱۳۸۲، ۷۵، ۸۸؛ رنجبر، ۱۳۸۵، ۹۱-۱۲۴) تا راهنمایی در عمل به احکام و شریعت اسلامی باشد و خود به نوعی از مصادیق ارشاد و امر به معروف تلقی می‌شود.

بحث از امر به معروف گرچه در دوره‌های گذشته در کتب فتوایی نیز ذکر شده است؛ (طوسی، ۱۴۰۰، ۲۹۹؛ علامه حلی، ۱۴۱۱، ۹۰) اما به مرور از قرن یازدهم از کتب فتوایی حذف شده و در رساله‌های عملیه مطرح نمی‌شده است، (مطهری، مجموعه آثار، ۲۲۰/۱۷) با این وجود امام خمینی علیه السلام و برخی دیگر از علما در دوران معاصر در رساله‌های عملیه‌ی خود به امر به معروف و نهی از منکر پرداخته و زمینه‌ی احیای مجدد آن را فراهم آوردند. (حکیم، ۱۴۱۰، ۴۸۷-۴۹۶؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۱-۳۷۸؛ هجو، ۱۳۷۸، ۴۴۹-۴۵۵) ایشان در مباحث ولایت فقیه برای امر و مصادیق مهم آن که مبارزه با طاغوت و استعمار بوده تأکید داشته است. (امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۰۷-۱۱۹) بر همین اساس انقلاب اسلامی ایران و مبارزه با رژیم ستم‌شاهی و گوشزد کردن فساد حاکمان ظالم و قیام در برابر آنان شکل گرفته و خود سبب کشیده شدن این فریضه به عرصه‌های اجتماعی و مصادیق عینی آن گردید و امام خمینی این فریضه را از دایره تنگ جزئیات و مسائل فرعی خارج کرده و نگاه همگان را به معروفها و منکرهای مهم و بزرگ اجتماعی جلب نمود. (امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۱۸-۱۱۹؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷)

ایشان در آغاز پیروزی انقلاب اسلامی بر این باور بود که سازمانی به نام امر به معروف و نهی از منکر به صورت یک وزارتخانه مستقل و بدون پیوستگی به دولت باید ایجاد شود تا با فساد در همه سطوح آن مقابله گردد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۲۷۴/۶) لذا در سال ۱۳۵۸ به شورای انقلاب فرمان تأسیس چنین سازمانی را صادر و در آن تصریح نمود که باید از منکرات به هر صورت و توسط هر کسی از مسئولان دولتی یا آحاد ملت جلوگیری کند و حدود شرعی

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۷۷

را تحت نظر حاکم شرعی یا افراد منصوب از سوی او، اجرا نماید و دولت اسلامی نیز موظف به اجرای اوامر صادره از سوی آن می‌باشد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۹/۲۱۳)

اما پس از صدور این فرمان برخی به بهانه‌ی عدم وجود تشکیلاتی برای این امر، و یا ایجاد هرج و مرج، جلوی اجرای آن را گرفتند. امام گرچه این نظر را قبول نداشتند، اما به سبب اصرار عده‌ای عدم اجرای آن را پذیرفتند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۹/۲۱۳) "پانوش": رک: ادامه مقاله) البته در تدوین قانون اساسی به این فریضه تصریح شده و آن را وظیفه‌ی همگانی و متقابل مردم نسبت به همدیگر و وظیفه متقابل دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت دانسته است. (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل هشتم) البته امام خمینی علیه السلام در طول حیات خود هیچ‌گاه از توصیه به آن فروگذار نکرده و همواره بر احیای آن تأکید داشت. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۰/۱۱۲؛ ۱۳/۴۷۰؛ ۱۸/۵۰۰؛ ۲۱/۱۴)

تا اینکه چند سال پس از ارتحال ایشان و پس از تأکیدات حضرت آیت الله خامنه‌ای علیه السلام برای احیای این فریضه‌ی الهی، در سال ۱۳۷۲ ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر تشکیل شد. در عین حال همواره از مردم خواسته شده به صورت همگانی به اقامه‌ی این دو حکم واجب الهی بپردازند، هر چند وظیفه‌ی عملی و برخورد فیزیکی، به نهادهای رسمی حاکمیتی سپرده شده است. (آیت الله خامنه‌ای، ۲۲/۴/۱۳۷۱)

مبانی و اهداف دینی امر به معروف و نهی از منکر

این مبانی به دو دسته مبانی نظری و مبانی فقهی قابل تقسیم است:

مبانی نظری

مهمترین این مبانی عبارت‌اند از:

اختیار انسان. با توجه به برخورداری انسانها از قدرت «اختیار» (امام خمینی، ۱۳۷۹، ۵۵-۶۱) و تأثیرپذیری افراد از دیگران و محیط پیرامون خود در جامعه، (رک: آیت الله خامنه‌ای، ۱۴/۳/۱۳۷۶) در صورتی که در جامعه امر به معروف و نهی از منکر رایج باشد، میتواند در توسعه خوبیها و پیشگیری از بدیها در رفتار انسانها اثر بگذارد. در نتیجه افراد تحت تأثیر این اوامر، خود

را اصلاح کرده و در اثر اصلاح افراد، جامعه نیز اصلاح میشود. در شرع مقدس اسلام نیز احتمال تأثیر از شرایط و خوب امر به معروف و نهی از منکر عنوان گردیده است (رک: امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۵) که خود شاهد بر تأثیرپذیری و تأثیرگذاری انسان است.

مسئولیت‌پذیری انسان. در جامعه اسلامی هر مکلفی مسئول رفتار خود و دیگران است «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»؛ (این ابی‌جمهور احسانی، ۱۴۰۵، ۱/۱۲۹) از این رو اسلام، جامعه بی‌قید و بندی را که در آن کسی متعرض رفتار اشتباه دیگری نباشد، نمی‌پذیرد، با چنین رویکردی اصل مسئولیت‌پذیری پایه و مبنای امر به معروف و نهی از منکر خواهد بود. از دیدگاه انقلاب اسلامی امر به معروف علاوه بر آنکه یک مسئولیت شرعی و دینی بوده؛ مسئولیتی انقلابی و سیاسی نیز میباشد؛ (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲) گستره‌ی این مسئولیت‌پذیری همه اقشار جامعه را شامل میشود. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰؛ رک: ادامه مقاله)

عدالت‌گرایی و ظلم‌ستیزی. ظلم‌ستیزی و اجرای عدالت به عنوان یکی از مبانی امر به معروف و نهی از منکر، از جمله اصول پذیرفته شده در اسلام است؛ چنانکه قرآن کریم نسبت به برپایی قسط و عدل فرمان داده «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ». (مانند، ۸؛ رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱/۳۷۵؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۲۰) و به ظالمان وعده عذاب و هلاکت داده است «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ». (انعام، ۴۷) اجرایی شدن این فرمانهای الهی مستلزم سازوکار امر به معروف و نهی از منکر است و متقابلاً این فریضه الهی مبتنی بر پذیرش اصل ظلم‌ستیزی و اجرای عدالت میباشد. لذا گفتمان انقلاب لازمه ترک فریضه امر به معروف و نهی از منکر را توسعه گناهان به جای توسعه عدالت میدانند (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴/۲۱) و امر به معروف را با عنایت به مراحل مختلف آن، ابزاری برای از بین بردن ظلم عنوان میکند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۵۰۰/۱۸) لذا افراد جامعه نباید نسبت به انحرافات ساکت بوده و در برابر ظلم و تعدی ظالمان بی‌تفاوت باشند «لَا تَظْلِمُونَ وَ لَا تُظْلَمُونَ». (بقره، ۲۷۹) آحاد جامعه اسلامی باید نه به دیگران ظلم کنند و نه ظلم و فساد را در جامعه تحمل کنند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۳/۱۶؛ ۱۳۷۶/۸/۱۴)

مبانی فقهی

همه‌ی فقیهان اصل وجوب امر به معروف و نهی از منکر را پذیرفته و بر آن تأکید دارند. (نجفی، ۱۴۰۴، ۳۵۸/۲۱) لذا وجوب آن از ضروریات دین اسلام شمرده شده، به گونه‌ای که هر کس وجوب آن را انکار کند، در صورت توجه و التزام به اینکه انکار امر به معروف انکار حکم اسلام و انکار رسول خدا ﷺ را در پی دارد، از کفار محسوب میشود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۱) بر پایه‌ی نظر مشهور فقها، آیات و روایاتی که پیش‌تر ذکر شد، دلیل اصلی وجوب آن بوده و عقل به عنوان مؤید آن دو، قرار داده شده است. (طوسی، ۱۳۷۵، ۱۴۶-۱۴۷؛ علامه حلّی، ۱۴۱۳، ۴۵۶/۴؛ نجفی، ۱۴۰۴، ۳۵۸-۳۵۹/۲۱) طبق دیدگاهی عقل به تنهایی ضرورت این عمل را درک کرده و حکم میکند که لازم است از تحقق گناه، جلوگیری شود تا امری که مبعوض خدا است، در خارج واقع نگردد. (امام خمینی، ۱۳۸۱، ۲۰۳/۱-۲۰۴؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۷۹/۸/۲۳)

امربه معروف و نهی از منکر، از واجبات کفایی است، (نجفی، ۱۴۰۴، ۳۵۹/۲-۳۶۱) هر چند برخی وجوب آن را عینی دانسته‌اند. (طوسی، ۱۴۰۰، ۲۹۹؛ همو، ۱۳۷۵، ۱۴۷؛ محقق حلّی، ۱۴۰۸، ۳۱۰/۱) کفایی بودن وجوب نیز با توجه به هدف از تشریح امر به معروف و نهی از منکر که ریشه‌کنی و جلوگیری از اصل گناه و جرم بوده، روشن میگردد که به صرف قیام عده‌ای که آن را محقق نمایند، کفایت میکند. از این رو در اندیشه انقلاب اسلامی بر وجوب آن بر همگان تصریح شده (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰؛ ۴۷۰/۱۳؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲) و به عنوان یکی از واجبات مهم کفایی از عموم مردم خواسته شده که به این فریضه الهی اهتمام داشته باشند (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۲) و با این امر یکی از زمینه‌های مهم نظارت عمومی فراهم می‌آید. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲)

اهداف امر به معروف و نهی از منکر

هدف اصلی از تشریح امر به معروف و نهی از منکر ترویج کارهای پسندیده و نهادینه کردن آنها در جامعه و ایجاد اصلاح و سوق دادن همگان به سوی رستگاری و گسترش امور خیر (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۲/۱۰، ۲۶۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۳/۱۹) و ریشه‌کنی و پیشگیری از فساد و وقوع از گناه و جرم است تا امری که برای فرد و جامعه دارای مفسده بوده و مبعوض خداست، واقع نشود (امام خمینی، ۱۳۸۱، ۲۰۳/۱-۲۰۴؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۷۹/۸/۲۳) و نیکبها و

خوبیها در جامعه به مرحله عمل رسیده و لباس عینیت بیوشد. (مظهری، مجموعه آثار، ۳۲۲/۱۷-۳۲۳) این امر عاملی بازدارنده از انحراف افراد مختلف جامعه است و با انجام آن از هزینه‌های بسیاری که باید صرف پیشگیری از بدیها گردد کاسته شده و نیازی به اعمال قدرت نیست. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۱/۷/۲۹)

عرصه‌های فردی و اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر

این فریضه‌ی الهی، عرصه و قلمرو وسیعی داشته و شامل همه ابعاد زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی افراد میگردد. البته در همه‌ی این عرصه‌ها باید توجه داشت که نباید تنها در برابر فسادها و انحرافات اقدام به نهی از منکر نموده و اصل امر به معروف، کم رنگ شده و به فراموشی سپرده شود؛ بلکه باید همواره به کارهای نیک در هر یک از این عرصه‌ها توصیه شود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵)

عرصه‌ی فردی

امر به معروف و نهی از منکر از یکایک افراد جامعه شروع میشود و بر عموم مردم لازم است که نسبت به رفتار دیگر افراد جامعه هرچند رفتار فردی آنها بوده و به ظاهر آسیبی برای دیگران نداشته باشد، حساسیت داشته و آنها را به کارهای نیک و پسندیده امر نمایند؛ زیرا اصل تشریح این فریضه الهی برای اصلاح همه‌ی افراد جامعه است. (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۲۷۸/۱۰) این امر شامل توصیه به جوانان برای درس خواندن، عبادت کردن، اخلاق نیک، (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) همکاری اجتماعی، ورزش صحیح و معقول و رعایت دیگر آداب و عادات پسندیده در زندگی میشود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) البته هرگاه مسئله به عمل شخصی افراد میرسد، اصل اولی به جای اعمال قدرت و قاطعیت، موعظه و نصیحت و زبان خوش است که رعایت این امر در سیره امام خمینی علیه السلام به روشنی وجود داشته است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۳/۱۴) البته همه‌ی افراد باید در ابتدا مراقب رفتار خود بوده و واعظ خویشتن باشند و به اصلاح خود پردازند (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۲۷۸/۱۰) و خود را امر به معروف و کارهای پسندیده و نهی از منکر نمایند و این امر مقدم بر امر و نهی دیگران

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۸۱

است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۲/۱) خداوند در قرآن می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» (مائده، ۱۰۵) که هر فرد در درجه نخست باید به خود و رفتار خود پرداخته و خود را اصلاح کند؛ (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۵/۲۴؛ ۱۳۷۱/۲/۱۶) زیرا اگر بخواهد مردم را به تقوا امر کند و خود عامل نباشد، مصداق آیه‌ی شریفه که می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره، ۴۴) آیا مردم را به کار نیک فرمان داده و خود را فراموش می‌کنید، قرار می‌گیرد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۳/۷)

عرصه‌ی خانوادگی

تأثیر متقابل افراد درون یک خانواده بر همدیگر قابل انکار نیست. از این روی همه افراد خانواده باید نسبت به رفتار هم توجه داشته و در برابر رفتار ناشایست یکدیگر تذکر دهند؛ (امام خمینی، صحیفه امام، ۳۸۷/۱۱) چنانکه این امر در قرآن کریم مورد تأکید قرار گرفته و خداوند می‌فرماید: «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا»؛ خود و خانواده خود را از آتش جهنم باز دارید (تحریم، ۶: رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۵/۲۵؛ ۱۳۸۳/۷/۱۳؛ ۱۳۸۸/۶/۱۸) و در جای دیگر خداوند به پیامبر اسلام ﷺ چنین فرمان داد: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ» خانواده و اهل بیت خود را به نماز امر کن. (طه، ۱۳۲) از این رو همه در این باره وظیفه‌ای دارند؛ به‌ویژه پدران و مادران که باید با گفتار و کردار خود، فرزندان را به نماز تشویق و راهنمایی کنند. (آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۷۱/۶/۱۶)

در درون خانواده‌ی مسلمان یک مجموعه‌ی به هم پیوسته و توصیه‌کننده به حق و به صبر وجود دارد؛ که بر اساس آیات مذکور هم خودشان را و هم اهلشان را حفظ میکنند. این خطاب به هر یک از مردها و زنها است که نسبت به هر کدام دیگری، اهل او به حساب می‌آید، تا خودش را از غلتیدن در آتش حفظ کرده، و هم اهلشان را حفظ کنند. علاوه بر این، حفظ عناصر اصلی داخل کانون خانواده، به حفظ خود انسان هم کمک میکند. همسران می‌توانند یکدیگر را از لبه‌ی پرتگاه دوزخ نجات دهند و به بهشت بکشانند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۵/۲۵) غفلت از این امر به‌ویژه نسبت به جوانان و مبانی اعتقادی و رفتارهای اخلاقی آنان، بسیار خطرناک و آسیب‌زا است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۶) البته در این میان باید آداب اسلامی و احترام افراد به یکدیگر مراعات گردد. (امام خمینی، ۱۳۸۰، ۴۸۷-۴۸۹)

از دیگر موارد آن در درون خانواده، رعایت حقوق متقابل افراد یک خانواده از زن و شوهر،

والدین و فرزندان آن خانواده است. از این رو باید در برابر تضييع حقوق زنان، جوانان و یا کودکان در عدم محبت و یا سوء تربیت و بی‌اهتمامی‌هایی که واقع میشود، تذکر داد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) البته در درون خانواده و اقوام گرچه توصیه بر ارشاد و نصیحت یکدیگر به تشویق به امور خیر و بازداشتن از امور ناپسند و خلاف شرع است و نباید در این باره نسبت به هم بی‌تفاوت بود؛ اما همواره تأکید شده که برای این امر قطع پیوندهای خانوادگی جایز نمی‌باشد. (امام خمینی، ۱۳۸۰/۱/۴۸۶، ۴۸۸)

عرصه‌ی اجتماعی

امر به معروف و نهی از منکر در اجتماع کوچک و یا در کل جامعه، ابعاد وسیعی پیدا کرده و دارای کارکردهای متعددی است. توجه به این امر در اندیشه انقلاب اسلامی به‌گونه‌ای است که نگاه عموم مردم جامعه و مسلمانان را از مسائل فردی و انحصار این فریضه در گناهان کوچک و بزرگ افراد، خارج ساخته و به مسائل کلان جامعه معطوف داشته (امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۱۴-۱۱۶) و از مسائل ظاهری، به لایه‌های عمیق در اجتماع کشانده است. (ر.ک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۳/۱۵؛ ۱۳۷۵/۲/۲۶؛ امام خمینی، بی‌تا «ب»، ۱۱۸-۱۱۹) در ویژگی‌های گفتمان انقلاب اسلامی، قلمرو این فریضه‌ی الهی توسعه یافته و به امر به معروف و نهی از منکر در برابر حکومت‌های نامشروع و نیز در برابر وظایف و مسئولیت‌های حکومت اسلامی، تسری می‌یابد:

در برابر حکومت‌های نامشروع. در اندیشه انقلاب اسلامی از وظایف مهم افراد فرهیخته و عالمان جامعه این است که در برابر حکومت‌های نامشروع و سیاست حاکمان ستمگر، ساکت نبوده و در برابر دستگاه تبلیغات آنان قیام کنند، و با تکیه بر آموزه امر به معروف و نهی از منکر، دستگاه تبلیغاتی برای دفاع از احکام اسلام و مقابله با انحرافات مختلف در سطح کلان جامعه ایجاد کنند و در برابر ظلم و حرام‌خواری در سطح وسیع بین‌المللی و نیز عرصه‌ی داخلی هر کشور و چپاول بیت‌المال از سوی حکام جور، با تکیه به این فریضه الهی، حداقل دست به اظهار حقایق و افشاگری بزنند. اقدام به این امر از سوی رهبران دینی جامعه، سبب بیداری عموم مردم دیندار و همراهی آنان می‌گردد. (امام خمینی، بی‌تا «ب»،

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۸۳

۱۱۳-۱۱۶؛ رک: آیت الله خامنه‌ای، ۱۴/۱۲/۱۳۷۰)

از جمله مواردی که امر و نهی جامعه درباره‌ی آن مورد تأکید قرار گرفته، حفظ جان گروهی از مسلمانان، جلوگیری از هتک حرمت نوامیس آنها، مقابله با از بین بردن بعضی از شعائر و نمادها و مراکز اصلی اسلام مانند بیت الله الحرام است. در این موارد و مانند آن، که به اصل و اساس اسلام و هویت مسلمانان باز می‌گردد، ضوابط اهم و مهم رعایت شده و بر اساس آن، اقدام به امر به معروف و نهی از منکر، مقدم بر حفظ جان فرد بوده و صرف خطر جانی، تکلیف را ساقط نمی‌کند، چه برسد به مواردی که ضرر آن، کمتر از بذل جان باشد. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۹)

از این رو بر اساس روایات، میان جهاد و امر به معروف و نهی از منکر، پیوند محکمی برقرار است و این امر نقش اجتماعی امر به معروف را بیشتر مشخص می‌کند. چنانچه روایتی از امیرالمؤمنین علی علیه السلام جهاد را دارای چهار شعبه میدانند و در اولین مورد، از امر به معروف و نهی از منکر، یاد می‌کنند. (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۱/۲؛ رک: آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۲۰)

با توجه به ماهیت جهاد با کفار و ستمگران میتوان دریافت که این خود مرتبه‌ای از مراتب امر به معروف و نهی از منکر است؛ چنانچه امام حسین علیه السلام در تبیین انگیزه و پشتوانه مبارزه و قیام خود با حکومت جور، از امر به معروف و نهی از منکر نام میبرد تا بدین وسیله جلوی انحراف را گرفته و دست به اصلاح جامعه اسلامی بزند، (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۲۹/۴۴) لذا قیام و حرکت امام علیه السلام از مصادیق بزرگ امر به معروف و نهی از منکر است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۳/۱۹؛ ۱۳۷۵/۹/۲۴) بر اساس این دیدگاه جهاد و مبارزه با حکام جور و ستمگران و استکبار جهانی - به عنوان بزرگترین مصداق ظلم و ستم - و قیام در برابر آنان و تبیین دسیسه‌های آنان بر ضد اسلام و مصالح مسلمین و روشنگری اذهان عموم مردم در این باره، از مصادیق امر به معروف و نهی از منکر میباشد. (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۵-۱۱۷)

در حکومت اسلامی. در درون حکومت اسلامی نیز امر به معروف و نهی از منکر همواره مورد توجه است و پرداختن به مسائل کلان جامعه در عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی از این خاستگاه توصیه شده است:

عرصه فرهنگی. در مسائل فرهنگی مواردی که به اساس اسلام و تحریف آن برگردد از

جمله مسائلی است که در نگاه شرع دارای اهمیت بوده و لازم است افراد با امر به معروف و نهی از منکر از آن پاسداری کنند؛ مانند جایی که به اسلام و حقانیت آن هجمه شده به طوری که موجب گمراهی مسلمانان گردد و یا بدعت‌هایی در اسلام واقع شود که در این موارد سکوت علمای دین و رؤسای مذهب موجب هتک اسلام و تضعیف اعتقادات مسلمانان می‌گردد و بر آنان واجب است به هر وسیله‌ای آن را انکار نمایند. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۹-۳۷۰) همچنین در برابر ناهنجاری‌های اخلاقی و عدم رعایت فرهنگ اسلامی، اقامه‌ی امر به معروف و نهی از منکر لازم می‌باشد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱/۳۸۶-۳۸۷) در سایر عرصه‌های فرهنگی نیز که دشمنان، درصدد القاء فرهنگ بیگانه و شبیخون به کیان دینی افراد؛ به ویژه جوانان بوده و چه بسا به صورت سازمان یافته به دنبال ترویج فساد در میان آنان و نسل مؤمن باشند بر مؤمنان لازم است با تکیه بر امر به معروف و نهی از منکر، از فرهنگ دینی و فضیلتها و ارزشها دفاع کنند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۲/۴/۱۳۷۱؛ ۷/۵/۱۳۷۱) در این میان اگر در مواردی نیاز به قانون‌گذاری باشد، از وظایف مجلس شورای اسلامی است که با درک درست از آن، به موقع قوانین لازم را وضع نماید. (رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۶/۲/۱۳۷۵)

عرصه اقتصادی. از جمله وظایف عموم مردم، امر به معروف و نهی از منکر در مفساد اقتصادی است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۷/۵/۱۳۷۱) همه‌ی مردم باید در برابر منکرات اقتصادی و خلاف قوانینی که در این عرصه واقع می‌شود تذکر بدهند. حرام‌خواری‌های موردی و دولتی، سوءاستفاده از منابع عمومی و حرام‌خواری در مقیاس وسیع، استفاده از رانت، استفاده از منابع تولیدی و سوءاستفاده مسئولان از موقعیت خود، اتلاف در منابع عمومی و منابع حیاتی، اتلاف در مواد غذایی و ارقام مصرفی، همه از مصادیق منکر اقتصادی است (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۵؛ همو، ۱۳۸۰، ۴۸۵/۱؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۹/۷/۱۳۷۱؛ ۲۵/۹/۱۳۷۹) که آحاد جامعه و به ویژه نخبگان باید وظیفه‌ی الهی امر به معروف و نهی از منکر را انجام دهند.

عرصه سیاسی. عرصه مسائل سیاسی نیز از عرصه‌های مهم و اساسی امر به معروف و نهی از منکر است؛ به ویژه تخلفات و منکراتی که سبب سست شدن پایه‌های نظام می‌شود، مانند ناامید کردن مردم، کج نشان دادن راه، سوءاستفاده از وضعیت جامعه اسلامی، کمک کردن به دشمن، مخالفت با احکام اسلامی و مانند آن، که این موارد از منکرات

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۸۵

سیاسی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) و افراد مؤمن باید با الگوگیری از قیام امام حسین علیه السلام در این راه قدم گذارند و با انگیزه‌ی امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک تکلیف الهی در راستای تحکیم نظام اسلامی اقدام نمایند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۹/۲۴) دیگر مصادیق امر به معروف و نهی از منکر در عرصه‌ی سیاسی، نظارت عمومی بر حاکمان و سیاست‌مداران است؛ (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳/۴۷۰) به گونه‌ای که اگر مسئولی از قدرت و امکانات در اختیارش سوء استفاده کرد، دیگر افراد و کارکنان همان اداره موظف به تذکر و نهی از منکر می‌باشند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) در لزوم تذکر کارمندان به مسئولان خود با رعایت آداب و شرایط، جای شبهه‌ای نیست و نهی از منکر آنها در ادارات برخلاف قانون نبوده و مسئولان اداری چنین ولایتی بر کارمندان خود ندارند که اطاعت مطلق از آنها لازم باشد؛ بلکه مسئولان تنها می‌توانند طبق مقررات و شرع و موازین دولت اسلامی عمل نمایند. از این رو در صورت تخلف از آن، بر دیگران لازم است به آنها تذکر دهند. (رک: امام خمینی، ۱۳۸۰، ۳/۵۸؛ هجو، صحیفه امام، ۱۳/۴۷۰)

در سطح عمومی نیز به مردم توصیه شده که از مسئولان حکومتی، انجام درست امور را مطالبه نموده و بر رفتار آنان نظارت داشته باشند و در جای خود با زبان انتقاد و یا نصیحت مشفقانه اقدام نمایند. در این باره همه‌ی مردم در یک رتبه بوده و مسئولان امر به سبب جایگاه اجتماعی بالاتر، مصون از تذکر نیستند. از این رو عموم مردم ناظر بر رفتار آنان بوده (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰) و در انجام آن و بیان مطالب حق، باید شجاعت داشته و حتی از تذکر به مسئولان عالی رتبه هراسی نداشته باشند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰) این امر در اندیشه انقلاب اسلامی یکی از مواهب الهی و مفاخر اسلامی و مایه رشد و ارتقا و پیشرفت امور و مصداق بارز فریضه امر به معروف و نهی از منکر دانسته شده که باید این فرهنگ در جامعه نهادینه شود و باقی بماند، (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۴/۱۹؛ هجو، مکتوبات، ۱۳/۱۳۷۰) حتی در کیفیت اجرای آن هم توصیه شده که لازم نیست مردم از زبان خواهش استفاده کنند؛ زیرا ماهیت امر به معروف و نهی از منکر با خواهش و تضرع سازگار نیست؛ بلکه در آن نوعی استعلا و تذکر از موضع بالا وجود دارد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۴/۱۹؛ ۱۳۷۹/۹/۲۵)

در عین حال شناخت مرز میان نصیحت مشفقانه و مخالفت با نظام اسلامی و تضعیف آن، لازم است (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴/۴۵۱؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴/۱۳۷۰) تا این فریضه به گونه‌ای

اجرا نشود که نقاط ضعف، درشت‌نمایی شده و سبب سوءاستفاده دشمن و یا موجب اشاعه روحیه بدبینی و سوءظن به کارگزاران اصلی کشور و رواج بدگویی از آنان گردد؛ بلکه با استفاده از روشهای معقول، باید انجام پذیرد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱/۲۷؛ همو، مکتوبات، ۱۳۷۰/۳/۱۳) در فضای نقد حاکمیت، گاه شرایطی فراهم میشود که احساسات مردم تحریک شده و دشمن از این شرایط برای مقاصد خود سوءاستفاده میکند. از سوی دیگر به بهانه عدم ایجاد التهاب و حفظ ثبات و امنیت در جامعه، امر به معروف و نهی از منکر نباید ترک شود. از این رو تأکید شده که امر به معروف و نهی از منکر مسئولان به‌گونه‌ای باشد که در کنار اجرای آن، مورد سوءاستفاده دشمن قرار نگیرد. در این راستا صرف نوشتن اعلامیه، تهیه طومار و فرستادن آن برای روزنامه و مسئولان، تدوین نامه‌های اعتراضی به آنها، تدوین مقالات و سخنرانیها و اعتراض به عملکرد نامطلوب برخی مسئولان تا زمانی که موجب تضعیف نظام و ایجاد التهاب در جامعه نگردد؛ نه تنها مذموم نیست بلکه از مصادیق اقامه‌ی امر به معروف و نهی از منکر میباشد که در مواردی واجب شمرده شده است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱/۲۷؛ همو، مکتوبات، ۱۳۷۰/۳/۱۳)

بنابراین امر به معروف و نهی از منکر از عرصه‌ی فردی شروع شده و درصدد اصلاح و سوق دادن هر فرد به سوی نیکی است؛ اما در گفتمان انقلاب اسلامی به این عرصه منحصر نشده و همچنین شامل مسائل کلان جامعه اسلامی در عرصه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نیز مسائل مهم جهان اسلام میگردد تا همگان را برای اصلاح مسیر حرکت جامعه، به مبارزه با مظاهر طاغوت و استکبار فراخواند. (← جامعه اسلامی)

زیرساخت‌های تربیتی احیای امر به معروف و نهی از منکر

با توجه به اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ اسلامی، و برای آن که این فریضه الهی به صورت درست و مؤثر اجرا گردد تا به هدف خود نزدیک شود، نیازمند رعایت آداب مربوط و ایجاد زیرساخت‌هایی است که باید در شخص آمو و دیگر افراد جامعه باشد تا زمینه‌ی اجرای درست آن فراهم گردد. مقصود از این زیرساخت‌ها، زمینه‌ها و لوازمی است که برای اشاعه‌ی امر به معروف و نهی از منکر لازم است.

اصلاح خویشتن

در رتبه نخست اگر کسی بخواهد امر و نهی او اثرگذار بوده و در صدد اصلاح دیگران برآید و مربی جامعه باشد، لازم است که خودش را اصلاح کرده و عامل به گفته‌های خود و احکام اسلامی باشد؛ چنانچه خداوند، پیامبرانی را که برای مردم می‌فرستاد، کسانی بودند که خودشان از آغاز تا پایان عمر، لغزشی نداشته‌اند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۹۸/۱۲) این امر ریشه در توصیه‌های خداوند در قرآن کریم داشته که کسانی که مردم را به نیکی دعوت کرده و خود را فراموش میکنند، مورد سرزنش قرار داده است: «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (بقره، ۴۴؛ رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۳/۷) و در روایات نیز بر دعوت مردم با عمل، نه با حرف و زبان تأکید شده است. (کلینی، ۱۴۰۷، ۷۸/۲) از این روی از عظیم‌ترین و مؤثرترین مصادیق امر به معروف و نهی از منکر، موردی است که از شخصی صادر شود که خودش عامل به معروف از واجب و مستحب بوده و به آن پایبند باشد و از منکر، و حتی از مکروه پرهیز کرده و متخلّق به اخلاق انبیا و اهل معنویت بوده و از اخلاق بی‌خردان و اهل دنیا منزه باشد، تا با رفتار و اخلاقش مردم را به نیکیها دعوت کرده و از بدیها باز دارد. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۶)

گسترش روحیه‌ی خیرخواهی و مهرورزی

امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ اسلامی، برای عیب‌جویی و سرزنش دیگران نیست؛ بلکه برای اصلاح و تربیت افراد و سوق دادن جامعه به صلاح و رستگاری است؛ از این رو لازم است در افراد جامعه روحیه‌ی خیرخواهی نسبت به یکدیگر ایجاد شود تا افراد در قبال هم احساس مسئولیت کنند و با این نگرش به امر به معروف و نهی از منکر بپردازند، چنانکه خداوند از سر لطف و رحمت به بندگان خود و برای خیرخواهی و سعادت‌مندی آنان، امر به معروف و نهی از منکر را واجب کرده است. (رک: امام خمینی، بی تا «الف»، ۶۷)

بر این اساس تأکید شده که امر به معروف و ناهی از منکر با قلبی سرشار از رحمت و از روی مهرورزی، اقدام به این امر کرده و مقصودش در امر و نهی، خودنمایی و تحمیل امر و نهی خود نباشد، و همچنین با خشونت و تندی برخورد ننماید؛ بلکه چون طبیعی مهربان، از روی حسّ انسان‌دوستی و برادری اقدام نماید؛ چنانچه خداوند در برابر فرعون

که طغیان‌ش به جایی رسیده بود که «أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى» می‌گفت، (نازعات، ۲۴) و در فساد بر روی زمین به‌گونه‌ای رفتار کرده بود که به کشتار کودکان می‌پرداخت، (قصص، ۴) یکی از انبیای عظیم‌الشان خود، حضرت موسی بن عمران را، (طه، ۴۱-۴۲) از سر لطف و رحمت خود، برای دعوت و هدایت و ارشاد او فرستاد (نازعات، ۱۷) و به پیامبرش دستور داد که با فرعون سرکش، با نرمی و ملاحظت سخن بگوید (طه، ۴۳-۴۴) تا شاید به یاد خدا افتاده و از کردار خود پشیمان گردد. (امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷-۲۴۰) همچنین در حدیثی از عمرو ناهی به عنوان «رفیق فیما یأمر و رفیق فیما ینهی» یاد میکند (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۳۰/۱۶) تا او با رفیق و محبت با دیگر افراد برخورد کرده و حقایق را در دلها و ذهنهای آنان جای دهد و در رفتار او نصیحت و خیرخواهی و روش عقلایی وجود داشته باشد؛ (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱/۲۷؛ ۱۳۷۸/۱/۲۳) چنانکه در به کارگیری این روش، خداوند در قرآن می‌فرماید: «أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ» (نحل، ۱۲۵) با به کارگیری حکمت، مردم را به سوی پروردگار فرا بخوان. حکمت، که از امتیازات انبیا و بندگان برگزیده و صالح است، همان فکر مستحکمی است که هیچ ابزار عقلانی نمیتواند آن را نفی کرده و از بین ببرد و همچنین هیچ استدلال و تجربه‌ای هم نمیتواند آن را خنثی کند. در ادامه همین آیه نیز از «وَالْمَوْعِظَةُ الْحَسَنَةُ» پند نیک، یاد میکند؛ (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۲/۲۶) زیرا چه بسا برخورد نامناسب نتیجه معکوس داده و طرف مقابل را از یک گناه کوچک به معاصی بزرگ و یا حتی کفر بکشاند. (امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷؛ هو، ۱۳۷۷، ۳۱۷) از آن جا که امر و نهی به شخص، برای او ممکن است تلخ و ناگوار باشد و عصبانیت او را برانگیزد، از این رو شایسته است امر و نهی، این تلخی و ناگواری را با شیرینی بیان و رفیق و حُسن خُلق جبران نمایند تا کلامشان در دل سخت گناهکار، اثر کرده و آن را نرم نماید (امام خمینی، ۱۳۷۷، ۳۱۷) و همواره این را در نظر داشته باشد که مرتکب گناه، گرچه گناه او کیبیره باشد، شاید دارای برخی از صفات خوب نفسانی بوده که مورد رضایت و محبت الهی است؛ گرچه گناه او مورد بغض خداوند است و چه بسا امر و نهی وضعیتی عکس او داشته باشند. (امام خمینی،

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۸۹

تداوم و استمرار

مداومت بر انجام امر به معروف و نهی از منکر و التزام همگان به آن، از جمله نکاتی است که شایسته است یکایک افراد جامعه این روحیه را در خود ایجاد کرده و در این راه از خود استقامت نشان دهند. در این صورت در میزان تأثیرگذاری این فریضه الهی مؤثر است؛ به گونه‌ای که اگر در برابر یک گناه و کار ناپسند، افراد متعددی پی‌درپی تذکر دهند، به مرور در آن فرد اثر می‌گذارد (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۷/۸) و مقاومت منفی او را می‌شکند و بازدارندگی آن آشکار می‌شود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۷/۲۹) همچنان که - بر اساس آیه ۱۱۸ سوره توبه - سه نفر از مسلمانان که با پیامبر در جنگ تبوک همراه نشده و تخلف کرده بودند، در اثر برخورد یکپارچه و هماهنگ مردم مدینه، و تنگ شدن فضای شهر بر آنها مجبور به ترک شهر شده و به اطراف مدینه پناه بردند و پس از گذشت پنجاه روز اظهار ندامت و پشیمانی به درگاه الهی، توبه آنان پذیرفته شد. (طبرسی، ۱۳۷۲، ۱۲۰/۵-۱۲۱)

ایجاد روحیه نقدپذیری

از جمله لوازم احیا و اجرای فراگیر این فریضه الهی وجود روحیه نقدپذیری در افراد مختلف جامعه است. هر کسی در جامعه که مبادرت به عملی می‌کند که امنیت اخلاقی و روانی آن را در معرض خطر قرار می‌دهد، باید این آمادگی را داشته باشد که دیگر افراد بر اساس ضوابط معین شده رفتار او را نقد کرده و به او تذکر دهند. (آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۷۰/۳/۱۳) همانگونه که در بحث عرصه‌های امر به معروف و نهی از منکر ذکر شده، قلمرو این فریضه شامل مسائل حکومتی و دولتمردان نیز می‌شود و باید عموم مردم به عنوان ناظری آگاه، اعمال آنها را رصد کرده و در مورد لازم تذکر دهند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۷۰/۱۳؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) بدیهی است این امر به وجود روحیه نقدپذیری در مسئولان نیاز دارد.

تلقی صحیح از امر به معروف و نهی از منکر

شناخت درست از جایگاه امر به معروف و نهی از منکر (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۴) می‌تواند از جمله زیرساخت‌های احیای این فریضه الهی و تشویق مؤمنان نسبت به انجام آن باشد.

(مطهری، مجموعه آثار، ۸۲۲/۴؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) از این رو متصدیان امر باید با شناخت درست حدود و شرایط آن به این فریضه عمل کرده (مطهری، مجموعه آثار، ۸۲۲/۴؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۴) و با استناد به آیات و روایات، اهمیت و آثار آن را برای عموم بازگو نمایند.

شرایط امر به معروف و نهی از منکر

در اسلام وجوب امر به معروف و نهی از منکر مشروط به چند امر شده است. برخی برای آن تا چهارده شرط ذکر کرده‌اند (کاشف الغطاء، ۱۴۲۲، ۴۲۹/۴) اما بیشتر فقها قائل به چهار شرط شده‌اند:

۱. شناخت معروف از منکر؛ ۲. اطلاع داشتن ناهی منکر از اصرار بر ارتکاب گناه از سوی فاعل منکر؛ ۳. احتمال تأثیر؛ ۴. عدم وجود مفسده در امر و نهی. (رک: نجفی، ۱۴۰۴، ۲۱/۳۶۶-۳۷۴) این شرایط گرچه در گفتمان انقلاب اسلامی پذیرفته شده است؛ اما در تفسیری که از این شرایط و قلمرو آن ارائه داده، به‌ویژه در دو شرط اخیر از آن، در مبارزه با طاغوت و موضع‌گیری در برابر آنها، نقش بسیاری داشته است.

شرط اول: شناخت معروف و منکر

از جمله نکاتی که در حسن اجرای همگانی این فریضه در جامعه، تأثیر بسیاری دارد، شناخت امر و ناهی، نسبت به معروف و منکر است، توجه به این شرط در ایجاد تحول در جامعه و در خود کسانی که قصد اقامه آن را دارند مؤثر است. اما در این که این امر، شرط اصل وجوب امر و نهی است یا از شرایط واجب، اختلاف نظر وجود دارد. در نگاه امام خمینی علیه السلام این شرط همانند استطاعت در حج از شرایط وجوب می‌باشد و بر کسی که معروف و منکر را نمی‌شناسد، واجب نیست. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۳)

در نگاهی دیگر، از شرایط واجب است، به این صورت که اصل وجوب همگانی امر به معروف و نهی از منکر در جای خود ثابت است؛ اما افراد برای اجرای درست باید معروف و منکر را بشناسند (مطهری، مجموعه آثار، ۸۲۲/۴) و آن را بیاموزند. همین امر سبب میشود که همه در متن مسائل کشور حضور داشته و همه معروف شناس و منکر شناس شوند و با احکام

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۹۱

اسلامی آشنا گردند. خود این وجوب، سبب ارتقای معرفت عمومی میشود. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) اگر این شناخت به قدر کافی وجود نداشته باشد، چه بسا مواردی به نظر بعضی منکر بیاید، در حالی که در واقع از نظر اسلام منکر نباشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲) از این روی بنابر هر دو نظر، اگر کسی بخواهد در برابر رفتار دیگران امر و نهی کند، باید شرایط و موارد واجب بودن و واجب نبودن و موارد جواز و عدم جواز آن را یاد بگیرد تا در امر و نهی خود، دچار انجام منکر دیگری نشود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۴)

شرط دوم: اصرار بر گناه

اصرار بر استمرار گناه از سوی گنهکار، از دیگر شرایط است. به این معنا که از ارتکاب آن پشیمان نبوده و قصد انجام آن را هر چند برای یک بار دیگر، داشته باشد؛ اما اگر از ارتکاب آن پشیمان شده و قصد بر ارتکاب مجدد آن نداشته و یا حتی اگر استمرار و یا ترک گناه او مشکوک باشد، نهی او واجب نیست. البته بر انسان گناهکار توبه کردن واجب است؛ از این روی اگر از ارتکاب آن توبه نکرده باشد، باید او را دعوت به توبه به درگاه خداوند نمود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۷)

شرط سوم: احتمال تأثیر

وجوب امر به معروف و نهی از منکر مشروط به این است که علم و یا حداقل احتمال عقلایی بر مؤثر بودن امر و نهی وجود داشته باشد. در غیر این صورت وجوب آن ساقط میشود؛ (مطهری، مجموعه آثار، ۸۲۲/۴؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۵) حال اگر بدانند این امر و نهی نسبت به حال حاضر اثری ندارد؛ اما سبب کاهش فعل حرام شده و یا در ترک محرمات بعدی مؤثر است، در این صورت وجوب ثابت است. از این رو نیازی به فعلیت در تأثیر نیست حتی اگر نهی او نسبت به شخص مرتکب گناه اثرگذار نباشد؛ اما برای افراد دیگری که مرتکب حرام میشوند، مؤثر است، در این جا باز امر و نهی واجب میباشد. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۵-۳۶۶)

بنابراین در گفتمان انقلاب اسلامی به نوعی احتمال تأثیر توسعه داده شده و تنها شامل شرایط حال نمیشود؛ بلکه با توجه به آینده میتوان پذیرفت که همه امرها و نهیها برای

خود دارای تأثیر است. بر این اساس در هر امر به معروف و نهی از منکر که به مردم خطاب میشود احتمال تأثیر- نسبت به حال یا آینده، این فرد و یا دیگر افراد جامعه- قطعی بوده و این شرط در تذکر زبانی، حاصل شده و وجود دارد، البته شاید نسبت به حکومتها و سلاطین فاسد، چنین تأثیری مشاهده نشود. (آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲)

در اینجا توجه به نکته ای لازم است که اگر شخصی مرتکب چند کار حرام شده که اگر از همه ی آنها نهی شود، اثری نمی گذارد و شاید لجاجت فرد را برانگیزد، در این جا باید نسبت به یکی از محرماتی که انجام میدهد و احتمال تأثیر و امکان انکار آن وجود دارد، نهی از منکر شود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۵)

شرط چهارم: عدم مفسده

از آنجا که امر به معروف و نهی از منکر برای اصلاح جامعه است، اگر انجام این فریضه سبب ایجاد مفسده ای در حال یا آینده شود، و خوب آن ساقط میگردد. (مطهری، مجموعه آثار، ۸۲۲/۴-۸۲۳؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۸) حال اگر امر و ناهی بداند یا گمان کند که امر و نهی او ضرر جانی یا آبرویی و یا مالی مهمی، برای او یا یکی از وابستگان و یا یاران و همراهان او و یا یکی از مؤمنان داشته باشد، و یا آنها در سختی و تنگنا قرار گیرند، امر به معروف و نهی از منکر واجب نبوده؛ بلکه حرام میباشد؛ (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۸-۳۶۹) چنانکه امام صادق علیه السلام آن را بر کسی که قدرت انجام آن را داشته و بر خود و یارانش هراسی ندارد، واجب دانسته است. (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۱۲۵)

نکته مهم در گفتمان انقلاب اسلامی در اجرای این فریضه، دیدگاهی است که در دو شرط اخیر قائل شده است که اگر معروف و منکر از چیزهایی باشد که در اسلام دارای اهمیت است، مانند حفظ جان و عرض مسلمانان و شعائر و نمادها و مراکز مهم اسلامی همچون بیت الله الحرام، یا محافظت و دفاع از حقانیت اسلام به گونه ای که سکوت، سبب گمراهی مسلمانان گردد، در این موارد دیگر برای وجوب امر و نهی، احتمال تأثیر و یا نبود مفسده ملاحظه نمیشود و بر افراد لازم است حتی اگر متوقف بر بذل جان یا جانها باشد، امر به معروف و نهی از منکر کنند. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۹)

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۹۳

این دیدگاه در چگونگی مبارزه با حاکمان ستمگر و حکومت طاغوت اثرگذار بوده و تأثیر بسیاری در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشته است؛ زیرا در زمان پهلوی بسیاری از افراد از کامیابی در مبارزه و سرنگونی آن رژیم ناامید بوده و معتقد بودند که دستهای خالی و مشت مردم در برابر حکومت مسلح، کارساز نیست؛ (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۲۱/۲۷۹) حتی بعضی از افراد انقلابی و اهل مبارزه نیز آمیدی به پیروزی نداشتند. از این رو برخی با تمسک به وجوب تقیه و در مقابل ظلم رژیم ظالم پهلوی سکوت اختیار کرده بودند. (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱/۲۱۳، ۲۳۸، ۳/۳۷۹)

از منظر انقلاب اسلامی زمانی که اساس اسلام در خطر بوده و طاغوت برای نابودی احکام اسلامی و چپاول ثروت مسلمانان اقدام میکند، وظیفه‌ی همه‌ی مسلمانان قیام در برابر آنان است و در این میان دیگر عدم تأثیر و یا وجود مفسده و خطر جانی، مطرح نبوده و تقیه برای حفظ جان نیز به هیچ وجه جایز نیست. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱/۱۷۸، ۲/۳۷۱) همچنین تقیه نیز تنها در فروع دین جایز است، نه در جایی که اصول دین و اساس آن در خطر باشد؛ زیرا استفاده از تقیه برای حفظ دین می‌باشد لذا زمانی که دین در معرض خطر باشد، نمیتوان تقیه کرد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۸/۱۱) از این روی مؤمنان انقلابی با تکیه بر قدرت الهی و نیروی ایمان، به مبارزه و قیام بر علیه رژیم پهلوی پرداخته و خداوند نیز، این حرکت آنها را به پیروزی رساند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۳۱/۶/۱۳۶۶)

در انجام این فریضه، همچنین رعایت سلسله مراتب اداری و مانند آن لازم نیست؛ هر چند مسئولان دولتی از نقد و نظارت عمومی گریزان باشند؛ اما نمیتوان به بهانه اینکه اگر این سلسله مراتب رعایت نگردد، برای اداره‌ی مراکز و ادارات، مفسده دارد، از انجام آن سرباز زد؛ چنانچه رهبران انقلاب اسلامی نظارت همگان حتی مردم بر حاکمان و بر خودشان را توصیه کرده‌اند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۹/۲۱۳؛ ۱۰/۱۱۰؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۵/۹/۱۳۷۹)

مراحل و شیوه اجرای امر به معروف و نهی از منکر

در اجرای امر به معروف و نهی از منکر، مراحل و مراتبی وجود دارد؛ زیرا تشریح این فریضه با رویکرد تربیتی همراه بوده و برای اصلاح فرد و جامعه می‌باشد و اگر با مراحل پایین‌تر،

معروف تحقق یابد و منکر برطرف گردد، دیگر نوبت به مراحل بعدی و شدیدتر نمیرسد. بنابراین برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر سه مرحله ذکر شده است. (نجفی، ۱۴۰۴، ۳۷۴/۲۱؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۲-۳۷۷)

مرحله اول: بیزاری و انزجار قلبی

در این مرحله انسان به صورتی، ناخرسندی خود را از وقوع منکر، ابراز میکند که خود دارای درجاتی است؛ مانند برهم نهادن چشم، رو ترش کردن، اخم کردن، روی گرداندن و ترک رابطه با مرتکب منکر که با هر یک از این موارد ابراز نارضایتی کرده و به ترتیب به آنها مبادرت میکند و با اثرگذاری هر کدام دیگر نوبت به مرتبه بالاتر نمیرسد. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۲) مستند این امر روایتی است که پایین ترین درجه نهی از منکر را برخورد با چهره گرفته با اهل معاصی، معرفی میکند؛ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۱۴۳؛ زک: امام خمینی، ۱۳۸۱، ۲۰۳/۱) چنانچه خداوند در قرآن نیز دستور میدهد که از گناهکاران دوری و اعراض نمایید. (انعام، ۶۸) البته اگر ابراز این انزجار قلبی به مصلحت نبوده و یا مؤثر نباشد، ابراز آن واجب نیست؛ اما همواره رضایت به فعل منکر و ترک معروف، حرام است و شخص باید در هر حال در درون با آن همراهی نداشته باشد؛ هر چند این کراهت قلبی غیر از امر به معروف و نهی از منکر است. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۳)

فلسفه لزوم بیزاری و انزجار قلبی از منکر و علاقه به معروف را باید در تأثیر آن در خود امر و ناهمی و در محیط پیرامون او جستجو کرد، این است که با وجود میل قلبی امر و شیفستگی او به معروف و انکار قلبی ناهمی نسبت به منکر، امر و نهی او در مراحل بعد صادقانه بوده و این سبب تأثیر بیشتر و التزام خود او به عمل میشود که اگر چنین نباشد مشمول روایتی است (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۶/۱۵۱) که می فرماید کسی که مردم را به نیکی امر کند، اما خود او به آن عمل نکند، چنین شخصی مشمول لعنت خدا میگردد. (آیت الله خامنه ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵)

از دیگر تأثیرات این امر، جداسازی صفوف نیروهای انقلابی و موضع گیری در برابر خطاها و انحرافات و مواضع استکبار و طاغوت زمان است. از آنجا که خداوند اطاعت از «طاغوت» و قدرتهای ناروای سیاسی را منع فرموده و مردمان را به قیام بر ضد سلاطین

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۹۵

تشویق کرده است، (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۵۰) مؤمنان باید در درون خود، میل به این قدرتهای دنیوی را از بین برده و برای آنها در برابر حق تعالی قدرتی نبینند که در آن صورت برخلاف توحید است، (امام خمینی، صحیفه امام، ۷۵/۱۰؛ ← توحید) از این روی اولین گام در این مبارزه بیزاری درونی از طاغوت و استکبار میباشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۲/۳۱، ۱۳۹۲/۸/۱۲)

مرحله دوم: امر و نهی زبانی

این مرحله از تذکر و ارشاد همراه با محبت و احترام شروع میشود تا مراتب بالاتر که با تندی و بالابردن صدا و امر و نهی و تهدید همراه است. اگر مقصود، با مرحله نخست (انزجار قلبی) حاصل نشد، نوبت به مرحله تذکر زبانی میرسد و در این مرحله نیز از مراتب پایین تر آن شروع شده و تا زمانی که احتمال دهد با موعظه و ارشاد و گفتار نرم، مقصود حاصل میشود، همان واجب بوده و تعدی از آن جایز نیست. در صورت نیاز، به ترتیب مراتب بعدی به کار گرفته میشود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۳) در قرآن این تذکر و ارشاد زبانی و دعوت به خیر و نیکی مورد اشاره قرار گرفته است؛ خداوند زمانی که حضرت موسی علیه السلام را به سوی فرعون می فرستد به او میگوید با فرعون با زبان نرم سخن بگو، شاید او متذکر شده و یا از خدا بترسد. (طه، ۴۳-۴۴؛ رک: امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷)

برای ترساندن مرتکب منکر، استفاده از دروغ یا به کار بردن ناسزا و اهانت به او جایز نیست؛ البته اگر منکر از مواردی باشد که مورد اهتمام خداوند و از امور مهم مانند قتل نفس بوده، اگر چاره‌ای از به کارگیری یکی از این موارد نباشد، برای جلوگیری از آن منکر میتوان از آنها استفاده کرد. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۳)

این تذکر زبانی اگر به درستی از سوی عموم مردم انجام شود، چه بسا از اقدام فیزیکی و مراحل بعدی و اقدام حکومتی، مؤثرتر باشد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۲۷/۸-۴۸؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲) افراد جامعه نباید در تذکر دادن به شخصی که مرتکب منکر میشود، ضعف نفس نشان داده یا خجالت بکشند، (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵) زیرا به نوعی متولی اصلی آن عموم مردم بوده و همین امر، مؤثرترین ابزار است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۱/۷/۲۹) این همان مرحله‌ای است که در اسلام با تأکید بسیار از عموم مردم خواسته شده و

شاید در زمینه مسائل اجتماعی هیچ خطایی به مردم شدیدتر و غلیظ‌تر از خطاب امر به معروف و نهی از منکر نباشد، (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵) از این روی در پرتو احادیثی که همه‌ی مردم را مسئول رفتار خود و دیگران دانسته «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَ كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» (ابن ابی‌جمهور احسانی، ۱۴۰۵/۱/۱۲۹) این فریضه اختصاص به قشر خاصی از مردم و یا نهادهای رسمی ندارد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۸۷/۸-۴۸۸؛ رک: ادامه مقاله)

مرحله سوم: توسل به قدرت

در صورتی که اقدام در دو مرحله‌ی قبلی برای دفع منکر مؤثر نباشد، بر اساس روایاتی (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۳۱/۱۶-۱۳۳) نوبت به مرحله عملی و اعمال قدرت میرسد. (نجفی، ۱۴۰۴، ۳۷۷/۲۱) در این مرحله در مرتبه نخست اگر بشود با ایجاد مانع میان شخص و فعل، از ارتکاب حرام جلوگیری کرد، حتی اگر لازمه‌ی آن تصرف در وسائل و ابزار گناه باشد، از این راه استفاده میشود. اما اگر جلوگیری از گناه و یا ترک آن، جز با حبس در جایی و یا زدن و رنجور ساختن و در مراتب بعد با مجروح کردن مرتکب گناه ممکن نباشد، این موارد در عصر غیبت، با اذن فقیه جامع‌الشرایط صورت می‌پذیرد (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۵-۳۷۶؛ ← ولایت فقیه) و باید از رفتار خودسر افراد جلوگیری شود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۱۹) توسل به قدرت برای پیشگیری از بدی و تحقق معروف، آخرین ابزاری است که البته از سوی حاکمیت به کار گرفته میشود؛ چنانچه در روایاتی از نهج البلاغه آمده «أَخِرُ الدَّوَاءِ الْكَيْ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۸ (۲۴۳)) بعد از آن که موعظه و نصیحت اثرگذار نبوده آخرین علاج، توسل به زور است. (امام خمینی، صحیفه امام، ۵۰۰/۱۸)

در این مرحله که در درون خود دارای مراتبی است، اگر امر و نهی از مقدار لازم تجاوز کند و ضرر و آسیبی به فاعل منکر برسد، کار او حرام و ضامن می‌باشد و اگر مرتکب گناه نیز به کسی که بر اساس شرایط، امر و نهی میکند، آسیبی و ضرری برساند، ضامن می‌باشد و اگر او را به قتل برساند، قصاص میشود. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۵-۳۷۶)

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۹۷

متولیان امر به معروف و نهی از منکر

متولی امر به معروف و نهی از منکر؛ با توجه به مراحل آن و همچنین در صورت برپایی حکومت اسلامی و نبود آن، متفاوت می‌باشد.

از آنجا که وظیفه‌ی عموم مردم بیزاری قلبی و همچنین تذکر زبانی به صورت واجب کفایی است که در انجام آن نباید به خود، هراسی راه داده و با شجاعت باید اقدام کنند، طرف مقابل هم نمیتواند به آمر و ناهی اعتراض کرده و بگوید کارش ارتباطی به دیگران ندارد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵) در این مرحله تفاوتی میان وجود حکومت و نبود آن نمی‌باشد و حتی با برپایی حکومت این مرحله از جمله وظایف همگان است؛ زیرا متولی اصلی امر به معروف و نهی از منکر، عموم مردم - از پیر و جوان، رئیس و مرئوس و دیگر اقدار جامعه - می‌باشند.

بر اساس آیات قرآن مؤمنان کسانی هستند که اگر خداوند برای آنها شرایطی در اداره جامعه فراهم کرد، در کنار اقامه‌ی نماز و زکات، به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازند (حج، ۴۱) و این را یک وظیفه عمومی می‌دانند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۱۹) در نظام اسلامی افراد جامعه نمیتوانند نسبت به دیگران بدون مسئولیت باشند و تنها به وظایف دینی شخص خود بپردازند؛ بلکه در حد توان از طریق این فریضه در صدد اصلاح دیگران برآمده و جلوی رواج منکرات در جامعه را می‌گیرند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳/۱۳: ۱۸۲/۱۴) (۱۷۷)

در انجام این فریضه فرقی میان زن و مرد نیست، در آیات قرآن ذکر شده که برخی از مؤمنان و مؤمنات، اولیاء برخی دیگر بوده و امر به معروف و نهی از منکر میکنند؛ (توبه، ۷۱) یعنی مؤمنین و مؤمنات در حفظ مجموعه‌ی نظام اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر، سهیم‌اند. قرآن زن را استثنا نکرده است و زن و مرد هر کدام بر حسب توانایی‌های خودشان وظیفه‌ای داشته (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳/۴: ۱۳۸۶) و همه در برابر وجدان خود و فرمان الهی، مسئول‌اند، (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰) البته قشرهای مختلف باید جایگاه خود را در انجام این فریضه تشخیص دهند که هر فرد در چه مواردی میتواند ورود پیدا کند. (آیت‌الله خامنه‌ای،

۱۳۷۱/۵/۷

در این میان نقش علما و نخبگان جامعه، از سایر مردم بیشتر است. به ویژه که علما در

برابر چگونگی پایبندی حکومتها به اجرای احکام اسلام، وظیفه داشته و باید به دنبال اقامه آن باشند و در این راه از باب امر به معروف و نهی از منکر، روشننگری کرده و در برابر بدعتها و انحرافات قیام کنند و زمانی که سکوت آنها سبب تأیید حکومت ظالم یا گمراهی مردم در یک جریان انحرافی باشد، بر آنها واجب است اعلان موضع کرده و افشاگری کنند. (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۲-۱۱۴، ۱۱۴۷) از دیگر وظایف علما آشنا کردن مردم و هدایت و راهنمایی آنان در اجرای درست امر به معروف و نهی از منکر است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷)

اما دیگر نخبگان جامعه همچون اساتید و دانشجویان در محیط دانشگاه و غیر آن و هنرمندان با استفاده از وسایل هنری خود، می‌توانند امر به معروف و نهی از منکر کنند. این فریضه الهی مخصوص عده‌ای خاص نمی‌باشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) هر چند کرسی‌های تدریس و معلمان در مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها از تأثیرگذارترین عوامل هستند (رک: آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۳/۲۶) و نیز بستری مناسب برای انجام دعوت به امور نیک و تعلیم و نهادینه کردن آن می‌باشند؛ لذا حضور گسترده جوانان و نوجوانان در محیط‌های آموزشی این فرصت را در اختیار متصدیان امر قرار میدهد تا با استفاده از شیوه‌های صحیح بتوانند در راستای تربیت اسلامی این جمعیت انبوه تلاش کنند. (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۶۱/۸-۶۲، ۹۲، ۳۱۰؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۶/۱، ۱۳۷۰/۶/۱۳)

در اصل هشتم قانون اساسی نیز تصریح شده است که در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای همگانی و متقابل، بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت است.

اما در مراحل بعد که تذکر زبانی بی‌ثمر بوده و نوبت به توسل به قدرت برسد اجرای این مراتب که از موارد تعزیرات شرعی و حدود الهی است، بر عهده امام معصوم و نائب خاص او است (مفید، ۱۴۱۰، ۸۰۹-۸۱۰؛ نجفی، ۱۴۰۴، ۳۸۳-۳۸۵؛ امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۵-۳۷۶) و در زمان غیبت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه، این وظیفه به نایبان عام آن حضرت که فقهای جامع‌الشرایط باشند واگذار شده است و بر فقها واجب کفائی است که در صورتی که حکومت اسلامی وجود نداشته باشد به قدر میسر به مواردی که بتوانند، اقدام نمایند و بر مردم هم واجب کفائی است که فقها را در اجرای آن یاری رسانند. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۷)

امر به معروف و نهی از منکر / ۱۹۹

اما در صورت برپایی حکومت اسلامی که فقیه جامع الشرایط عهده‌دار اداره آن باشد، توسل به قدرت و زدن و زخمی کردن و مراتب بالاتر از آن، تنها بر عهده حکومت و ضابط قانونی است؛ (ر.ک: امام خمینی، ۱۳۷۹، ۶۲۴/۲، ۶۶۷) و بر علما لازم است در اجرای حدود الهی با حکومت اسلامی همکاری کرده و عهده‌دار این وظیفه خطیر گردند (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳/۱۱۳-۱۱۴؛ ۳۳۸/۱۴) و افراد نیز برای ورود به این مرحله، باید از حکومت اجازه داشته باشند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۱۹؛ ۱۳۷۱/۴/۲۲)

حکومت و دولت اسلامی وظیفه سنگین‌تری داشته و در کنار اینکه متولی برخی از مراحل آن است، باید از شیوه‌ها و وسایل مناسب استفاده نماید (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۴/۱۹) و با وضع قوانین لازم راه آن را هموار کند و دستگاه قضایی و نیروی انتظامی باید از آمر و ناهی حمایت نمایند، و به‌گونه‌ای عمل نشود که عملکرد دستگاه‌های مسئول، حمایت از مجرم تلقی گردد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۱/۷/۲۹)

ترابط امر به معروف و نهی از منکر با آزادیهای فردی و اجتماعی

در اسلام اقشار مختلف جامعه دارای حقوق و آزادیهای فردی و اجتماعی میباشند و حکومت اسلامی و افراد وظیفه دارند نسبت به حقوق یکدیگر احترام بگذارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۸/۱۵؛ ۱۳۸۹/۱۲/۱) اما در این باره و در اجرای امر به معروف و نهی از منکر توجه به نکاتی لازم است:

آزادی مسئولانه در چهارچوب قانون

قاعده‌ی اولی این است که کسی بر کسی دیگر ولایت نداشته و صاحب اختیار او نیست (سبزواری، ۱۴۱۳، ۲۴/۲۷۹) تا به او امر و نهی کرده و مانع استفاده او از آزادیهای فردی اش باشد. تنها ولایت و صاحب اختیاری برای خداست؛ اما خداوند که خالق انسانهاست، برای سعادت دنیا و آخرت آنان به واسطه‌ی انبیا، برنامه عملی زندگی را فرو فرستاد و مردم را ملتزم به عمل به آن نمود. (امام خمینی، ۱۳۷۰، ۱۵۳، ۲۳۶؛ همو، صحیفه امام، ۸/۹۶) بر این اساس افراد در برابر خداوند و احکام اسلامی و جامعه اسلامی دارای وظایفی میباشند و حقوق افراد و

آزادیهای آنها، در طول احکام و حقوق اسلامی تعریف میشود و نمیتوان به بهانه‌ی استفاده از حقوق و آزادیهای فردی، به حقوق الهی و قانون و حقوق دیگر افراد جامعه تجاوز کرد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۸۷/۷، ۳۸/۸-۳۹)

برتری امنیت جامعه بر آزادی فردی

قرآن کریم از مردم می‌خواهد با امر به معروف و نهی از منکر، یکدیگر را به نیکیها سفارش و از بدیها باز دارند. (توبه، ۱۱۲؛ حج، ۴۱؛ لقمان، ۱۷) از این روی آزادی افراد و استفاده از حقوق فردی آنها در چهارچوب برنامه جامع خداوند برای زندگی انسانها تعریف شده است. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۹/۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۳/۱۴) در نتیجه از نگاه اسلام انسانها نمیتوانند هر کاری که خواسته‌اند، انجام دهند، چنانچه که در قوانین عرفی نیز در زمینه نظام سیاسی، اجتماعی و حتی مسائل بهداشتی، افراد در بهره‌وری از حقوق فردی، آزادی مطلق ندارند و برای آن محدوده و مرزهایی مشخص شده و منافع دیگر افراد جامعه و مصلحت آنان نیز در نظر گرفته شده است و آزادی باید در چهارچوب قانون تعریف شده و افراد با رعایت امنیت و مصالح جامعه، از آزادیهای خود استفاده کنند. (← آزادی)

رعایت حریم خصوصی

در اسلام میان عملکرد افراد در درون خانه و محافل خصوصی با رفتار آنان در جامعه و ملأ عام تفاوت وجود دارد. از این روی بر اساس آیات قرآن تجسس از کار پنهان دیگران و آنچه در حریم خصوصی افراد میگردد، جایز نیست؛ (حجرات، ۱۲) کسی حق ندارد برای جلوگیری از گناه از احوال دیگران تجسس کرده و وارد حریم خصوصی او شده و به دنبال خطای دیگران در امور شخصی باشد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۲۲۱/۱۷، ۲۶۷)

همانگونه که بر این امر در فرمانی که در اوایل انقلاب از سوی امام خمینی علیه السلام صادر شده و به «فرمان هشت ماده‌ای» معروف شد، بسیار تأکید شده است. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳۹/۱۷-۱۴۳) در این فرمان تصریح شده که ورود به حریم خصوصی تنها با حکم قاضی و از روی موازین شرعی جایز است و ضابطین قضایی نیز نباید برای کشف جرم به تلفن یا نوار ضبط

امربه معروف و نهی از منکر / ۲۰۱

صوت دیگری گوش کرده و شنود بگذارند. البته این امر به غیر از مواردی است که در رابطه با کشف توطئه علیه اسلام و نظام جمهوری اسلامی باشد؛ اما در همین موارد نیز تأکید شده است که اگر برای کشف مرکز جاسوسی و افساد علیه نظام، از روی خطا و اشتباه به منزل یا محل کار کسی وارد شدند و در آن جا با آلات قمار و فحشا و سایر منکرات برخورد کردند، حق ندارند آن را پیش دیگران افشا کنند، در آن جا تنها به وظیفه نهی از منکر عمل شود؛ اما حق بازداشت یا ضرب و شتم ساکنان آن را ندارند و تعدی از حدود الهی ظلم است و موجب تعزیر و گاهی تقاص می‌باشد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴۰/۱۷-۱۴۱)

این گناه در حریم خصوصی افراد، افشای اسرار است و جرم و گناه محسوب می‌شود (نور، ۱۹) و مرتکب آن مستحق تعزیر شرعی است. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴۰/۱۷-۱۴۱) البته این به معنای جواز ارتکاب هرگونه گناه در حریم خصوصی نبوده؛ بلکه همگان در برابر خداوند متعال باید بر اساس تعالیم شرع پاسخگوی رفتار خود باشند و از گناهان توبه نمایند. (امام خمینی، بی تا «الف»، ۲۷۲-۲۷۳) اما اگر هر فرد، خود حریم مصالح جامعه و امنیت اخلاقی و روانی و دینی دیگران را رعایت ننمود، دیگر حرمتی برای خود قائل نشده است، و بر اساس دستور الهی، راهنمایی و ارشاد او لازم است.

پرهیز از اهانت و سرزنش

امربه معروف و نهی از منکر و تذکر دادن به دیگران باید از سر دلسوزی بوده و از زبان نرم استفاده شود (امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷) و آمو و ناهی به هنگام امر و نهی، حق توهین و اهانت نداشته (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴۰/۱۷) و نمیتواند از روی عیب جویی و سرزنش، به تحقیر دیگران بپردازد. (امام خمینی، بی تا «الف»، ۶۷)

قالبها، ابزار و روشهای امر به معروف و نهی از منکر

برای تحقق امر به معروف و نهی از منکر میتوان از روشها، قالبها و ابزارهای مختلف استفاده نمود. بهترین و عمومی‌ترین روش، استفاده از روش تذکر زبانی است که از همه تأثیرگذارتر است. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۳؛ هو، صحیفه امام، ۴۷/۸؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲)

تذکر زبانی خود به دو روش می‌تواند انجام شود یکی گفتار نرم و دوستانه که معمولاً تأثیر بیشتری دارد. (امام خمینی، صحیفه امام، ۴۷/۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۲/۲۲) و دیگری گفتار از روی علوّ با موضع مستحکم که در مواردی ممکن است لازم باشد و در معنای خود امر و نهی نیز به نوعی تذکر از موضع بالا گنجانده شده است. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۴/۱۹؛ ۱۳۷۹/۹/۲۵) در مقابل روش زبانی، روش عملی قرار می‌گیرد؛ به این معنا که افراد با انجام کارهای نیک دیگران را دعوت به خیر کنند که به ویژه اگر از سوی مسئولان و افراد دارای موقعیت اجتماعی بالا انجام شود از تأثیرگذاری بیشتری برخوردار است؛ چنانچه در روایات نیز بر دعوت مردم با عمل، نه با حرف و زبان تأکید شده است. (کلینی، ۱۴۰۷، ۷۸/۲؛ رک: امام خمینی، بی تا «الف»، ۴۷۳)

اما در مورد قالبهای مختلف، می‌توان اشاره کرد که در اجرا می‌توان از قالب فردی، جمعی و یا سازمانی استفاده کرد. در متون دینی از مسلمانان خواسته شده که برای خدا قیام کرده و به صورت فردی یا جمعی به آن مبادرت ورزند؛ (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۴۹۳/۷؛ ۱۳/۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۲/۱۰/۱۸) که اجرای این فریضه یکی از موارد قیام برای خدا و انجام فرمانهای اوست؛ چنانکه در آیات قرآن مسلمانان به انجام آن بسیار تشویق شده‌اند. (آل عمران، ۱۱۰؛ توبه، ۷۱؛ رک: امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۱) در برخی آیات نیز به مبادرت گروهی از مسلمانان برای این امر اشاره شده است. خداوند به مسلمانان خطاب می‌کند که باید از شما گروهی باشند که دعوت به خیر نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنان را رستگار معرفی می‌کند. (آل عمران ۱۰۴؛ رک: امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۱) از این روی اگر اقامه واجب یا ریشه‌کن کردن منکری با اقدام یک نفر ممکن نبوده؛ بلکه متوقف بر این باشد که عده‌ای با هم در امر کردن یا نهی نمودن، اجتماع نمایند، در این صورت با اقدام برخی، وجوب از دیگران ساقط نمیشود و باید به مقدار لازم، افراد با هم جمع شده و به صورت گروهی اقدام نمایند. (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۶۲) در اجرای این فریضه علاوه بر اقدامهای یکایک افراد جامعه، می‌توان ابزار مختلف را به کار گرفت که عبارت‌اند از:

رسانه‌های عمومی

از رسانه‌های مکتوب و غیر آن به عنوان مؤثرترین ابزار انتقال مطالب به مخاطبان،

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۰۳

میتوان در امر به معروف و نهی از منکر استفاده کرد. رسانه با استفاده از فرصتهای مناسب و هوشیاری لازم و موضع‌گیری به موقع میتواند جلوی بسیاری از فسادها را گرفته و یا حرکت آنها را کند گرداند. (رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۷) رسانه‌ها به عنوان ابزار مؤثر و فراگیر میتوانند با برنامه‌های مختلف علمی، آموزشی، تربیتی و تبلیغی، به ترویج اسلام و اخلاق فاضله بپردازند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۵/۱۰۷؛ ۱۸/۳۶۲-۳۶۴؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۹/۷)

وظیفه‌ی یک رسانه، آموزش و تحلیل و سوق دادن قلب و ذهن و روح و مغز افراد به سمت اهداف متعالی است. مطبوعات و صدا و سیما در جمهوری اسلامی، باید وسیله‌ای برای سوق دادن مردم به فرهنگ اسلامی و ایزاری برای معرفت و آشنایی مردم با احکام اسلامی و انسانی باشد و با انواع روشهای هنری در برنامه‌های هنری و فیلمها و نمایشها، مفاهیم و ارزشهای اسلامی را تبیین کند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۵/۹/۱۳۶۸؛ ۱۹/۴/۱۳۷۴) استفاده از رسانه‌ها و شبکه‌های گوناگون مجازی نیز میتواند ابزار امر به معروف و نهی از منکر باشد و با گستره‌ی نفوذ بسیار وسیعی که دارد میتواند مخاطبین فراوانی را پوشش دهد و در جهت ترویج نیکیه‌ها و دعوت به خوبیها استفاده شود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۹/۷/۱۳۹۱)

تربیه‌ونهای عمومی

از دیگر ابزار تأثیرگذار، استفاده از تربیه‌ونهای مختلف است که به صورت مناسبی یا مستمر در اختیار برخی از متولیان امور چون ائمه جمعه و جماعات، مبلغان دینی و مداحان اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱۶/۲۵۳؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۷/۱۰/۱۳۶۹) قرار میگیرد. بدون شک جمعیت حاضر در این‌گونه فضاها که بخشی عمده‌ای از آنان جوانان هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۵/۶/۱۳۸۰) مستعدتر از دیگران بوده و اثرپذیری بیشتری دارند و در صورت هدایت صحیح، این تربیه‌ونها میتوانند به ایزاری برای امر به معروف و نهی از منکر در عرصه‌های مختلف اجتماع تبدیل شوند. (رک: آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۲/۴/۱۳۶۸؛ ۱۹/۴/۱۳۷۴)

تشکلهای مردم‌نهاد

امر به معروف و نهی از منکر میتواند از طریق تشکلهای مردم‌نهاد نیز شکل بگیرد. این

امر در ترویج این فریضه‌ی الهی و همگانی شدن آن در سطح جامعه که از دغدغه‌های رهبران انقلاب اسلامی است، کمک می‌کند. (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳/۱۳؛ ۱۴/۱۷۷؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۹/۱۰/۱۳۶۸) در این راستا ستاد امر به معروف و نهی از منکر در استانهای مختلف شکل گرفته که همسوبا دغدغه‌های امام خمینی علیه السلام (رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۹/۲۱۳) مبنی بر تشکیل سازمانی مستقل از دولت، میتواند با فساد در همه سطوح آن، مقابله کند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۶/۲۷۴)

آثار و نتایج امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر یکی از کارآمدترین و کارسازترین شیوه‌های تعامل اجتماعی است که دارای آثار و نتایج بسیار مفیدی است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۵/۹/۱۳۷۹؛ هومو، مکتوبات، ۱/۱/۱۳۷۲)

ایجاد اصلاح و بازدارندگی از فساد

امر به معروف و نهی از منکر از مؤثرترین عوامل بازدارنده از انحراف افراد مختلف میباشد. عمل به این فراخوانی عمومی الهی، بر خود آمران و ناهیان نیز نشانه‌ی نیک برجای میگذارد و از دو سوره صلاح را در جامعه هموار میسازد. (آیت‌الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۲۳/۸/۱۳۷۹) همچنین با انجام آن هزینه‌ها کاهش یافته و دیگر نیازی به برخوردهای عملی و فیزیکی نیست؛ زیرا فرد خلافکار دائم با تذکرات زبانی روبه‌رو شده و به مرور این تذکرات اثرگذار بوده و راه مؤثری در بازدارندگی از ارتکاب حرام میباشد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۵/۸/۱۳۷۰؛ ۲۹/۷/۱۳۷۱) با این امر سبب پیشگیری از ارتکاب مجدد عمل از سوی این فرد یا از سوی دیگر افراد جامعه میشود و به نوعی نقش بازدارندگی در ادامه گناه و ارتکابه‌های آن در آینده داشته و به مرور اثرگذار خواهد بود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۲۲/۲/۱۳۷۷؛ ۴/۱۲/۱۳۷۷)

اسلام با تشریع این فریضه‌ی الهی به دنبال ایجاد اصلاح در همه اقشار مسلمانان بوده (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۰/۱۱۲) تا همه به کمک یکدیگر آمده و در نهایت جامعه اسلامی به سوی صلاح و رستگاری حرکت کند، (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۰/۲۶۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۹/۳/۱۳۷۴) زیرا هیچ جامعه‌ای نیست که در آن فساد به وجود نیاید، اما باید به صورت صحیح و همگانی به

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۰۵

مقابله با آن برخاست، باید خود افراد جامعه با انحرافات مقابله کنند و آن را از میان بردارند و همدیگر را به سوی فلاح و رستگاری سوق دهند. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷؛ ۱۳۷۵/۲/۲۶؛

۱۳۷۹/۹/۲۵)

ایجاد روحیه‌ی مسئولیت‌پذیری و نظارت عمومی

این فریضه سبب میشود که افراد جامعه نسبت به یکدیگر بی تفاوت نبوده و در برابر رفتار و کردار یکدیگر احساس مسئولیت، نمایند و در صورت دیدن انحرافات، به وظیفه‌ی خود عمل نمایند و خود این امر موجب نوعی مشارکت مردم در سرنوشت خود، ساختن جامعه و سبب خروج افراد از خمودی شده و موجب ایجاد انگیزه مؤمنان میشود. (امام خمینی،

۱۳۷۷، ۳۶۹؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷؛ همو، مکتوبات، ۱۳۶۹/۳/۱۰)

اگر امر به معروف و نهی از منکر، به صورت فرهنگ عمومی درآید، از آنجا که عموم مردم در همه مکانها حضور داشته و با تکیه بر ایمان و احساس مسئولیت دینی به خود هراسی راه نمی‌دهند، (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲) موجب میشود یک نظارت عمومی و فراگیر شکل گرفته و در همه جا با انحرافات مقابله گردد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۱/۵/۷) این نظارت نسبت به آحاد جامعه و مسئولان حکومتی مصداق پیدا میکنند (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۱۰/۱۰) و با این فریضه همه مردم موظف شده‌اند که در برابر انحرافات و کاستیهای مسئولان امر، در رسانه‌های جمعی و دیگر مجامع، اقدام کرده و به آنها تذکر دهند. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۴/۱۹) البته این نظارت و تذکر به هنگام تخلفات به معنای دخالت همه‌ی افراد در تصدی و انجام کارها نبوده؛ بلکه هر متصدی و مسئول باید خود به اصلاح آن امر پرداخته و عهده‌دار وظایف تعریف شده باشد. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۱/۵/۷)

حفظ حریم حرمتها

اگر در جامعه‌ای بدیها و انحرافات انجام پذیرد و افراد جامعه نسبت به آن بی تفاوت بمانند و تنها به وظیفه‌ی فردی خود عمل کنند، به مرور قبح زشتیها و گناه از میان رفته و این امر در تغییر فرهنگ و رواج انحرافات، بسیار مؤثر است.

اما برپایی امر به معروف و نهی از منکر و رواج آن، موجب میشود که در فرهنگ عمومی قبح گناه از بین نرفته و حتی نزد کسی که مرتکب آن میشود، قبح آن باقی مانده و بداند که از نظر جامعه، مرتکب امر ناپسندی شده است و این امر موجب میگردد نیکی در عرف جامعه، نیکی تلقی شود هر چند همه به آن پایبند نباشند و عمل نکنند و بدی هم در عرف جامعه، بدی دانسته شود هر چند برخی مرتکب آن گردند. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۹/۹/۲۵) اینگونه است که فضای جامعه، برای دیگر افراد مؤمن، قابل زیست شده (ر.ک: آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۲/۱) و عامل تضمین کننده‌ای برای تحقق حیات طیبه در جامعه اسلامی است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۰/۱۹)

حراست از احکام اسلامی و بقاء حکومت اسلامی

قوام حکومت اسلامی بر اساس بقاء احکام اسلامی و پایبندی به احکام آن است و یکی از عواملی که موجب التزام افراد جامعه، به اسلام و عمل به آن است، امر به نیکیها و بازداشتن یکدیگر از بدیها و انحرافات است. احیای این فریضه به همه افراد کمک خواهد کرد که هر چه بیشتر، احکام اسلامی اجرا و فراگیر شود. (آیت الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۶۹/۳/۱۰)

از این روی تمامی آحاد ملت مسلمان، در حفظ و حراست از احکام نورانی اسلام و سعی در گسترش و تعمیق آن در جامعه، وظیفه‌ای سنگین دارند. با همگانی شدن امر به معروف و نهی از منکر، زمینه تحقق یک جامعه‌ی کاملاً اسلامی که نیک بختی دنیا و آخرت مردم را به طور کامل تأمین کند و تباهی و کج روی و ظلم و انحطاط را ریشه کن سازد، مهیا گشته (آیت الله خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۶۹/۳/۱۰) و سبب بقاء جامعه اسلامی و دوام و استحکام حکومت صالحان میشود و از طرفی رها کردن و به فراموشی سپردن این فریضه، زمینه ساز سلطه اشراک است؛ (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷؛ همو، مکتوبات، ۱۳۷۹/۸/۲۳) چنانکه در حدیثی از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (کلینی، ۱۴۰۷، ۵۶/۵) تأکید شده که مردم باید امر به معروف و نهی از منکر را میان خود، اقامه کرده و آن را رواج داده و پایبند به آن باشند، در غیر این صورت زمینه‌ی روی کار آمدن افراد ناپاب فراهم میشود، خدا اشراک و مفسدان را بر جامعه مسلط کرده و آنها زمام امور سیاست و کشور را به دست گرفته و جامعه به ظلم و تباهی کشیده میشود. (ر.ک: آیت الله

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۰۷

خامنه‌ای، (۱۳۷۹/۹/۲۵) در این زمان دیگر خداوند رحمت خود را از این جامعه برمی‌دارد و به موجب این گناه، دعای خوبان و پرهیزکاران نیز مستجاب نمی‌شود. (مطهری، مجموعه آثار، ۱۷/۲۱۶) زمانی که گناه در جامعه منتشر شود و مردم به آن خوبگیرند، کار کسی که در رأس جامعه قرار داشته و بخواهد مردم را به خیر و صلاح دعوت کند نیز مشکل خواهد شد و به آسانی نمیتواند بديها را ریشه‌کن کند و هر اقدام در این جامعه نیز، همراه با صرف هزینه‌های فراوان خواهد بود. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۹/۲۵)

ظلم‌ستیزی

در سایه‌ی عمل به این فرضیه الهی، افراد جامعه نسبت به انحرافات ساکت نبوده و در برابر ظلم و تعدی ظالمان بی‌تفاوت نمی‌باشند. آنها همواره به دنبال جامعه‌ای هستند که در راستای صلاح و رستگاری باشد. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۳/۱۶) روحیه‌ای که در مسلمانان در پرتو احکامی مثل امر به معروف و نهی از منکر و جهاد، به وجود می‌آید، سبب میشود تا آنان در پی این اندیشه باشند که اراده خود را در حرکت عالم محقق کنند و جلوی فساد را بگیرند و در برابر هر سلطه‌طلب و ستمگری قیام کرده و ساکت نشینند. (آیت‌الله خامنه‌ای،

۱۳۷۵/۳/۱۶؛ ۱۳۷۹/۴/۱۹؛ ۱۳۷۹/۹/۲۵)

مقایسه‌ی نگرش انقلاب اسلامی به امر به معروف و نهی از منکر با سایر رویکردها

تمام انبیای الهی با هدف اصلاح جامعه‌ی بشری مبعوث شده‌اند و مؤثرترین ابزار برای رسیدن به این هدف «امر به معروف و نهی از منکر» است. بنابراین پیشینه‌ی امر به معروف و نهی از منکر به تعالیم انبیای الهی باز میگردد. در نگرش انقلاب اسلامی نیز امر به معروف و نهی از منکر همواره مورد توجه بوده و به مسائل کلان جامعه در عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی توصیه شده است. همچنین در دیدگاه انقلاب اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر مراحل انکار قلبی و تذکرزبانی را در عرصه‌های مختلف شامل میشود. (امام

خینی، ۱۴۲۱، ۳۷۲)

در مقابل اندیشه انقلاب اسلامی دو دیدگاه هم‌عرض وجود دارد؛ نخست دیدگاهی

که هر فردی را مجاز میداند که با تشخیص خود به اجرای عملی حدود الهی بپردازد؛ و دیگر، دیدگاهی که بر اساس نگرشهای سکولار شکل گرفته است. البته امروزه در غرب افراد در مقابل پاره‌ای ضوابط که به حکومت و قانون منتسب است؛ مانند: بهداشت، قوانین راهنمایی و رانندگی، نظم اجتماعی و برخی قوانین مدون در حیطه اجتماعی و اقتصادی و...، مسئول بوده و حاکمیت و در مواردی خود مردم نسبت به انجام آن و پرهیز از تخلف نسبت به این امور حساس بوده و کسانی که کوتاهی کنند مورد سرزنش قرار می‌گیرند. اما در حیطه اوامر و نواهی دینی به سبب تلقی ناصحیح از دین که در میان آنها رواج یافته، دین را امری شخصی قلمداد میکنند. (ر.ک: مطهری، مجموعه آثار، ۸۲/۱۵؛ ۲۴/۳۷۹-۳۸۱) از این رو، امر به معروف و نهی از منکر در حیطه‌ی امور دینی نمی‌پذیرند و آن را دخالت در امور شخصی افراد میدانند؛ جز در مواردی که حکم دینی به عنوان یک قانون حکومتی پذیرفته شده باشد یا نقض آن موجب تضییع حقوق دیگران به شمار آید. به نظر میرسد دیدگاه روشنفکران سکولار در جوامع اسلامی برگرفته از همین دیدگاه است.

اهل سنت بر وجوب امر و نهی اتفاق نظر داشته و این فریضه را کفایی و طریق و جوبش را سمعی و نقلی انگاشته‌اند. آنان نهی از منکر را هم به واجب و مستحب تقسیم نموده‌اند (الموسوعة الفقهية، ۱۴۲۴، ۶/۲۴۸-۲۴۹) و سلسله مراتب را از شدید به خفیف یعنی ابتدا دست و سپس زبان و آنگاه قلب در نظر گرفته‌اند (الموسوعة الفقهية، ۱۴۲۴، ۶/۲۵۱) که دیدگاه‌های خشن سلفی‌های تکفیری میتواند بر این مبنا استوار باشد. در کنار اقرار به اصل آموزه امر به معروف و نهی از منکر و اجرای شدید آن در امور فردی و خطاهای افراد جامعه؛ اما اکثر اهل سنت در برابر خطاها و مفسدات فرد حاکم بر جامعه و حکومت ظالم، قیام و خروج علیه آن را روا نمی‌شمارند و خلع و عزل او را هر چند فسقش آشکار باشد جایز نمی‌دانند. (ر.ک: الموسوعة الفقهية، ۱۴۲۴، ۶/۲۲۴-۲۲۵) از این روی در میان اهل سنت و برخی از جریانهای فقیهان شیعه نیز، بزرگترین و مهمترین مصداق این فریضه الهی که مبارزه با ظالمان و مستکبران و مفسدات مهم جامعه بوده، همواره مورد غفلت واقع میشود. اما بر اساس دیدگاه انقلاب اسلامی زمانی که اساس اسلام در خطر بوده و طاغوت و حاکمان جائز برای نابودی احکام اسلامی و چپاول ثروت مسلمانان اقدام کرده باشند، وظیفه همه مسلمانان قیام در برابر آنان است.

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۰۹

رک: امام خمینی، صحیفه امام، ۱/۱۷۸؛ ۲/۳۷۱) این دیدگاه در چگونگی مبارزه با حاکمان ستمگر و حکومت طاغوت اثرگذار بوده و تأثیر بسیاری در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشته است. (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۶/۶/۳۱) همچنین در دیدگاه انقلاب اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر به ویژه درباره مسائل فردی و خطاهای شخصی، از مراتب پائین‌تر و انکار قلبی و تذکرزبانی (امام خمینی، ۱۴۲۱، ۳۷۲) آن هم همراه با عطف و ملاطفت شروع میشود (امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷-۲۴۰؛ آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۱/۲۳؛ ۱۳۷۷/۱/۲۷) و افراد جامعه حق دخالت در حریم خصوصی دیگران را نداشته و مجاز به برخورد فیزیکی هم نمیباشند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۱۴۱/۱۷-۱۴۱، ۲۲۱، ۲۶۷)

دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران در احیای امر به معروف و نهی از منکر

در صد سال اخیر، همواره امر به معروف و نهی از منکر از سوی عالمان مصلح، مورد تأکید قرار میگرفت و بذر آن در روح ملت ایران کاشته شد و به مرور مردم را نسبت به عملکرد نظامهای فاسد آگاه و دعوت به قیام میکردند و این امر موجب تقویت روحیه‌ی انقلابی ملت شد تا دست به تغییر بنیادین بزنند. (مطهری، مجموعه آثار، ۲۴/۲۱۱-۲۱۲) در این خصوص میتوان خود انقلاب اسلامی را ثمره‌ی عینی عمل به فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر دانست.

از جمله مهمترین دستاوردهای گفتمان انقلاب در این عرصه، اصل احیای امر به معروف و نهی از منکر توسط امام خمینی علیه السلام بود که بارها در سخنان خود، بروظایف عموم مردم تأکید کرده و آنها را به برپایی این فریضه در برابر حکومت طاغوت دعوت میکرد (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۲، ۱۱۷) و تلاشی مستمر در احیای این امر در میان اقشار مختلف جامعه، به ویژه اقشار تحصیل کرده داشت.

از این روی انقلاب اسلامی ایران بر پایه احیای این فریضه شروع شد و حرکت انقلابی مردم و قیام آنها برای برپایی حکومت اسلامی و سرنگونی رژیم پهلوی را میتوان از بهترین مصادیق امر به معروف و نهی از منکر دانست. پس از انقلاب نیز رهبران، بر احیای این امر بسیار تأکید داشته و عموم مردم را نسبت به رفتار یکدیگر و مسئولان حکومتی، به امر به معروف و نهی از منکر دعوت میکردند. (امام خمینی، صحیفه امام، ۸/۴۷-۴۸؛ ۱۳/۴۷۰) قانون اساسی را

میتوان یکی از دستاوردهای مهم انقلاب دانست که مصوبات آن در راستای ترویج اصل مهم امر به معروف و نهی از منکر قرار دارد. علاوه بر آنکه در اصل هشتم این قانون بر امر به معروف به عنوان وظیفه‌ای همگانی و متقابل، بر عهده مردم نسبت به یکدیگر و نسبت به دولت تأکید شده است و شرایط و حدود آن به قانون احاله گردیده است که پیرو این مصوبه قانون امر به معروف و نهی از منکر در مجلس شورای اسلامی تصویب گردیده است.

(روزنامه رسمی جمهوری اسلامی، ۱۳۹۴، ش ۲۰۴۶۴)

از جمله دیگر دستاوردهای انقلاب ارائه تبیین صحیح و جامع در مورد این فریضه و ایجاد گفتمان جدیدی در باب آن است. در این گفتمان مردم با اصل این فریضه و مصادیق مهم معروف و منکر در دنیای کنونی آشنا شدند؛ به گونه‌ای که قالب تنگ آن را شکسته و اذهان آنان را به مسائل کلان جامعه و نامشروع و منکر بودن حکومت طاغوت و اعمال آنان و معروف بودن اقامه حکومت اسلامی و همچنین به عرصه‌های ظلم و استکبار جهانی معطوف داشته است (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۴-۱۱۶) و توجه آنان را از مسائل ظاهری به لایه‌های عمیق مفاسد در اجتماع کشاند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۳/۱۵؛ ۱۳۷۵/۲/۲۶؛ امام خمینی، بی تا

«ب»، ۱۱۸-۱۱۹)

کاستی‌ها و آسیب‌های اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه کنونی

در کنار دستاوردهایی که پس انقلاب شاهد آن بودیم در این میان برخی کاستی‌ها و آسیب‌ها نیز در جامعه‌ی کنونی ما وجود دارد که به آنها اشاره میشود:

از جمله آسیب‌ها عدم شناخت مردم از مصادیق مهم معروف و منکر است. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲) در عموم موارد تا سخن از اقامه این فریضه به میان می‌آید، ذهن افراد به معروف و منکر در حیطه اعمال فردی معطوف میشود و به عنوان مثال بدحجابی یک خانم در خیابان مورد توجه قرار میگیرد؛ در حالی که در عین اذعان به منکر بودن آن، از درجه اهمیت کمتری برخوردار است. بزرگترین معروف، اقامه حکومت اسلامی و حفظ آن است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۷/۲۹) و بدترین منکر وجود حکومت طاغوت و در جای خود تضعیف حکومت اسلامی است. (امام خمینی، بی تا «ب»، ۱۱۴-۱۱۶؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷) همچنین از منکرات مهم

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۱۱

وجود فساد در جامعه و دولت است که باید همه افراد جامعه نسبت به آن حساسیت داشته باشند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۵/۷)

از دیگر آسیب‌های اجرای این فریضه در پاره‌ای از موارد روشن نبودن مرزهای وظایف همگانی و وظایف نهادهای رسمی بوده است به‌گونه‌ای که برخی افراد در اقامه این فریضه از حیطة وظایف همگانی که صرف تذکرزبانی است و از سوی رهبری جامعه نسبت به این امر تذکر داده شده است خارج شده‌اند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵) درحالی‌که ایشان وظیفه عموم مردم را مداومت بر تذکر دانسته‌اند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲؛ ۱۳۷۹/۹/۲۵)

آسیب دیگر، در اجرای تذکرزبانی، برخورد خشن و تند و با زبان گزنده است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۲/۲۲) که احتمال تأثیر را کم میکند. از این روی همواره توصیه شده که با مهربانی و احترام و زبان نرم به طرف مقابل تذکر داده شود. (طه، ۴۴؛ رک: امام خمینی، ۱۳۷۰، ۲۳۷؛ همو، صحیفه امام، ۴۷/۸؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵؛ ۱۳۷۷/۲/۲۲) لذا افرادی که می‌خواهند در این عرصه وارد شوند باید همانند انجام سایر واجبات آموزش دیده و با احکام و کیفیت اجرای آن آشنا شوند. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲)

از دیگر کاستی‌ها این است که اقامه‌ی این فریضه مهم الهی آن طور که مورد تأکید قرار گرفته، فراگیر نشده و همه در برابر منکرات تذکر لازم را نمی‌دهند. درحالی‌که افراد جامعه نباید در تذکر دادن به شخصی که مرتکب منکر میشود، ضعف نفس نشان داده یا خجالت بکشند؛ (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۸/۱۵) بلکه عموم مردم باید به صحنه آمده که در آن صورت اثر آن ظاهرگشته و با تذکر افراد مختلف و تکرار آن، مقاومت منفی انسان خطاکار از میان خواهد رفت. (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۴/۲۲)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بر اساس آموزه‌های قرآن و روایات، امر به معروف و نهی از منکر از فرائض مهم بوده و به‌عنوان شعبه‌ای از جهاد در راه خدا معرفی شده و همگان بر اقامه آن دعوت شده‌اند تا در کنار اصلاح خویشتن، نسبت به دیگر افراد و جامعه پیرامون خود، مسئولانه رفتار کرده و آنها را به نیکی و کارهای پسندیده دعوت نموده و از بدی و امور ناشایست، باز دارند.

در گفتمان انقلاب اسلامی قلمرو امر به معروف و نهی از منکر، تنها به رفتارهای فردی محدود نشده، بلکه نگاه همه را به مسائل کلان جامعه اسلامی و مقابله با ظالمان و حاکمان مستبد، معطوف داشته است؛ چنانکه حرکت انقلابی مردم ایران در برابر طاغوت‌های زمان، خود از بزرگترین مصادیق امر به معروف و نهی از منکر بوده و رهنمودها و موضع‌گیری‌های امام خمینی علیه السلام در احیای آن نقش بسیار داشته که میتوان ترویج و احیای آن را از دستاوردهای انقلاب اسلامی دانست.

این فریضه اگر درست اجرا شود، ابزاری کارآمد برای نظارت عمومی بر حاکمان و دولتمردان است تا همواره بر مدار شرع و قانون عمل نمایند و از قدرت خویش سوءاستفاده ننمایند. البته رعایت شرایط و آداب آن، همواره مورد تأکید بوده تا سبب تضعیف نظام اسلامی و ایجاد روحیه بدبینی نگردد.

در اجرای این فرضیه نیز آنچه بر عهده عموم مردم قرار دارد، تذکر زبانی دلسوزانه و خیرخواهانه است و به‌طور طبیعی اقدام آن از سوی افراد جامعه، سبب بقای ارزشها و نشانه‌ی خواست عمومی بر رعایت هنجارهای شرعی و عرفی در جامعه است. مداومت بر این امر اثرگذار بوده و از مهمترین عوامل بازدارندگی از ارتکاب اعمال ناشایست میباشد.

اگر جلوگیری از انجام منکرات، نیازمند توسل به قدرت و برخورد فیزیکی باشد، این امر بر عهده حکومت اسلامی و ضابطان قضایی گذاشته شده است.

در اجرای امر به معروف و نهی از منکر توجه به این نکته لازم است که هیچ‌کس نمیتواند به بهانه‌ی استفاده از حقوق و آزادیهای فردی، به حقوق دیگر افراد جامعه تجاوز کند. در مقابل، تجسس از کار پنهان دیگران و آنچه در حریم خصوصی افراد میگردد نیز، جایز نمیشود.

در این میان از ابزارهای مختلف برای اجرای امر به معروف و نهی منکر استفاده میشود. رسانه‌ها بزرگترین ابزار امر به معروف و نهی از منکر بوده که میتواند با استفاده از مناسبت‌های مختلف به صورت مستقیم و غیر مستقیم به فریضه‌ی مهم امر به معروف و نهی از منکر اقدام کرده و زیرساخت‌های لازم را برای ترویج آن ایجاد نماید. مدرسه‌ها و دانشگاه‌ها، تریبون‌های عمومی و مجالس مذهبی نیز بستری مناسب برای انجام این فریضه الهی است؛

امر به معروف و نهی از منکر / ۲۱۳

حضور گسترده جوانان و نوجوانان در این محیط‌ها این فرصت را در اختیار متصدیان امر قرار می‌دهد تا بتوانند در راستای تربیت اسلامی این جمعیت انبوه و با استفاده از شیوه‌های صحیح، دعوت به نیکی و امور خیر کرده و این امور را در آنها نهادینه سازند، تا جامعه از آثار و نتایج بسیار مفید آن مانند ایجاد عامل بازدارنده از انحراف، ایجاد روحیه‌ی مسئولیت‌پذیری و تضمین تحقق حیات طیبه بهره‌مند گردد. بدین ترتیب گفتمان انقلاب اسلامی بر اساس شریعت اسلام، راهبردی مردمی، کلان و کارآمد برای مقابله با مفسد و زشتی‌ها و نیز ترویج نیکی‌ها در سطح جامعه ارائه کرده است که می‌تواند برای سایر جوامع نیز الگوی عمل قرار گیرد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آیت الله خامنه‌ای، سید علی حسینی، بیانات، حدیث ولایت، تهران، مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
۳. آیت الله خامنه‌ای، سید علی حسینی، مکتوبات، حدیث ولایت، تهران، مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
۴. ابن ابی جمهور احسائی، محمد بن علی، عوالی اللثالی العزیزية فی الاحادیث الدینیة، قم، مطبعة سید الشهداء، چاپ اول، ۱۴۰۵ق.
۵. ابن اثیر، مبارک بن محمد، النهایة فی غریب الحدیث و الأثر، تحقیق طاهر احمد زاوی، محمود محمد طنحی، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۳۶۴ش.
۶. ابن ادريس حلی، محمد بن منصور، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۷. ابن حمزه طوسی، محمد بن علی، الوسيلة الی نیل الفضيلة، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۰۸ق.
۸. ابن فارس، فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.
۹. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار الفکر، چاپ سوم، ۱۴۱۴ق.
۱۰. ابو الصلاح حلبی، تقی‌الدین بن نجم‌الدین، الکافی فی الفقه، تحقیق رضا استادی، اصفهان، مؤسسه امیرالمؤمنین علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.
۱۱. اردبیلی، احمد بن محمد، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الازهان، تحقیق مجتبی عراقی و دیگران، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۳ق.

۱۲. امام خمینی، سید روح الله موسوی، استفتائات، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ ش.
۱۳. امام خمینی، سید روح الله موسوی، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۰ ش.
۱۴. امام خمینی، سید روح الله موسوی، الطلب و الارادة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
۱۵. امام خمینی، سید روح الله موسوی، المكاسب المحرمة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ دوم، ۱۳۸۱ ش.
۱۶. امام خمینی، سید روح الله موسوی، تحرير الوسيلة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۴۲۱ ق.
۱۷. امام خمینی، سید روح الله موسوی، رساله توضیح المسائل، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ هشتم، ۱۳۷۸ ش.
۱۸. امام خمینی، سید روح الله موسوی، شرح چهل حدیث، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، بی تا. «الف»
۱۹. امام خمینی، سید روح الله موسوی، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
۲۰. امام خمینی، سید روح الله موسوی، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۲۱. امام خمینی، سید روح الله موسوی، کتاب البیع، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.
۲۲. امام خمینی، سید روح الله موسوی، ولایت فقیه، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، بی تا. «ب»
۲۳. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لاحیاء التراث، چاپ دوم، ۱۴۰۹ ق.
۲۴. حکیم، سید محسن طباطبائی، منهاج الصالحین، بیروت، دار التعارف، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
۲۵. خواجه نصیر طوسی، محمد بن محمد، تجرید الاعتقاد، قم، انتشارات شکوری، چاپ چهارم، ۱۳۷۳ ش.
۲۶. دهخدا، علی اکبر و دیگران، لغت نامه، تهران، مؤسسه لغت نامه دهخدا و دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۳ ش.
۲۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، الدار الشامیة، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.

امربه معروف و نهی از منکر / ۲۱۷

۲۸. رنجبر، مقصود، سیاستنامه نویسی در ایران، تاریخ در آینه پژوهش (فصلنامه)، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ش ۹، ۱۳۸۵ ش.
۲۹. روزنامه رسمی جمهوری اسلامی، ش ۲۰۴۶۴، ۱۳۹۴/۳/۲۰ ش.
۳۰. سبزواری، سید عبد الاعلی، مهذب الاحکام فی بیان الحلال و الحرام، قم، مؤسسه المنار، چاپ چهارم، ۱۴۱۳ق.
۳۱. شهید ثانی، زین الدین بن علی عاملی، مسالک الأفهام الی تنقیح شرائع الإسلام، قم، مؤسسه معارف اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۳ق.
۳۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۳۳. طوسی، محمد بن حسن، الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد، تهران، مکتبه جامع چهل ستون، ۱۳۷۵ ش.
۳۴. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۹ق.
۳۵. طوسی، محمد بن حسن، النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت، دارالکتاب العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۰ق.
۳۶. علامه حلی، حسن بن یوسف، تبصرة المتعلمین فی احکام الدین، تحقیق سید احمد حسینی، محمدهادی یوسفی غروی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۱ق.
۳۷. علامه حلی، حسن بن یوسف، تذکرة الفقهاء، قم، مؤسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
۳۸. علامه حلی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تحقیق سید ابراهیم موسوی زنجانی، انتشارات شکوری، چاپ چهارم، ۱۳۷۳ ش.
۳۹. علامه حلی، حسن بن یوسف، مختلف الشیعة فی احکام الشریعة، قم، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
۴۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، تحقیق مهدی مخزومی، ابراهیم سامرائی، قم، انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۴۱. فیرحی، داوود، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۲ ش.
۴۲. کاشف الغطاء، جعفر بن خضر، کشف الغطاء عن مبهمات الشریعة الغراء، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۲ق.

۴۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.
۴۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تحقیق محمدباقر بهبودی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۴۵. محقق حلی، جعفر بن حسن، شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، تحقیق عبدالحسین محمدعلی بقال، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ دوم، ۱۴۰۸ق.
۴۶. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۰ش.
۴۷. مفید، محمد بن محمد، المقنعة، قم، مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۰ق.
۴۸. الموسوعة الفقهية، الموسوعة الفقهية الكويتية، الكويت، وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلامية، چاپ دوم، ۱۴۲۴ق.
۴۹. نجفی، محمدحسن بن باقر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، تحقیق عباس قوچانی، علی آخوندی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۴۰۴ق.
۵۰. نهج البلاغه، الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، الشریف الرضی، تحقیق صبحی صالح، قم، انتشارات هجرت، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.